

Roma'nın Sınır Garnizonu

Zerzevan Kalesi

geçmişten geleceğe

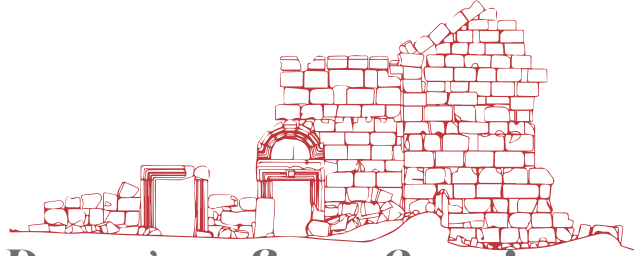
Roman Border Garrison

Zerzevan Castle

from past to the future

Editör/Editor
AYTAÇ COŞKUN

Roma'nın Sınır Garnizonu

Zerzevan

Kalesi

geçmişten geleceğe

Roman Border Garrison

Zerzevan

Castle

from past to the future

Editör

AYTAÇ COŞKUN

ROMA'NIN SINIR GARNİZONU ZERZEVAN KALESİ - *geçmişten geleceğe*
ROMAN BORDER GARRISON ZERZEVAN CASTLE - *from past to the future*

Aytaç COŞKUN

Editör / Editor

Redaksiyon / Proofreading

Suna ÖZCAN

Fotoğraflar / Photographs

Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi

Zerzevan Castle Excavation Archive

Fotono21

İskan ALTIN

Yapım / Production

Orient Yayınları

Orient Press

Sertifika No: 17590

Tasarım Uygulama / Design Application

Pınar DEMİRALAY

Grafik Tasarım / Graphic Designer

Yeşim POLAT

e.ISBN

978-625-6893-71-9

2023 All right reserved.

Orient Yayınları, Enderun Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti.'nin markasıdır.

Bu kitabın tüm hakları saklıdır ve Orient Yayınları'na aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının ve editörün izni olmadan fotokopi ve bilgisayar ortamında yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle yayına hazırlanmıştır.

Orient Publications is a trademark of Enderun Tanıtım Hizmetleri Ltd. Company.

All rights of this book are reserved and belong to Orient Publications. No part of the book may be reproduced, replicated and published in any photocopy form and computer media without the written permission of its publisher and editor.

This book was prepared for publication with the support of the Ministry of Culture and Tourism.

Roma'nın Sınır Garnizonu

Zerzevan

Kalesi

geçmişten geleceğe

Roman Border Garrison

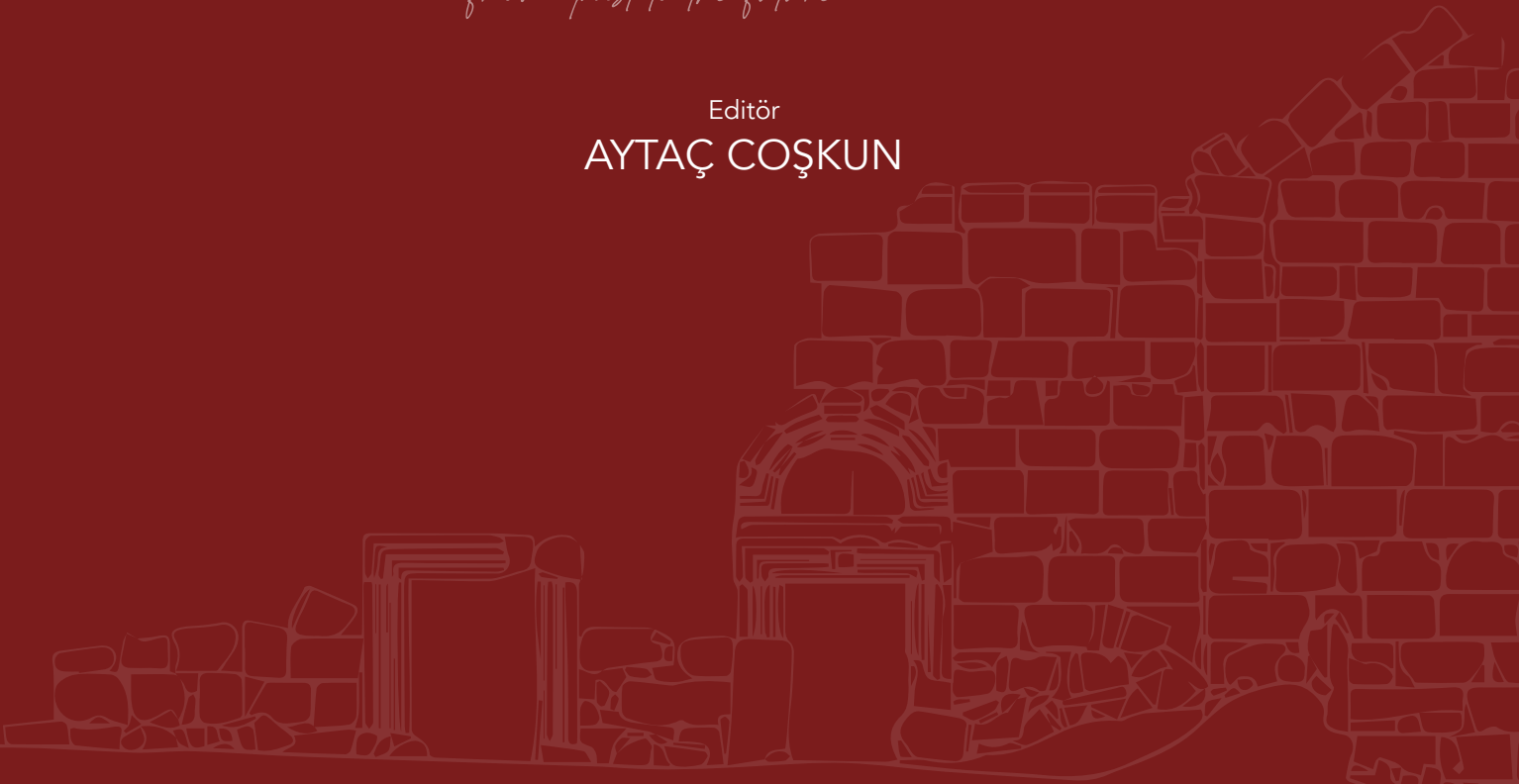
Zerzevan

Castle

from past to the future

Editör

AYTAÇ COŞKUN

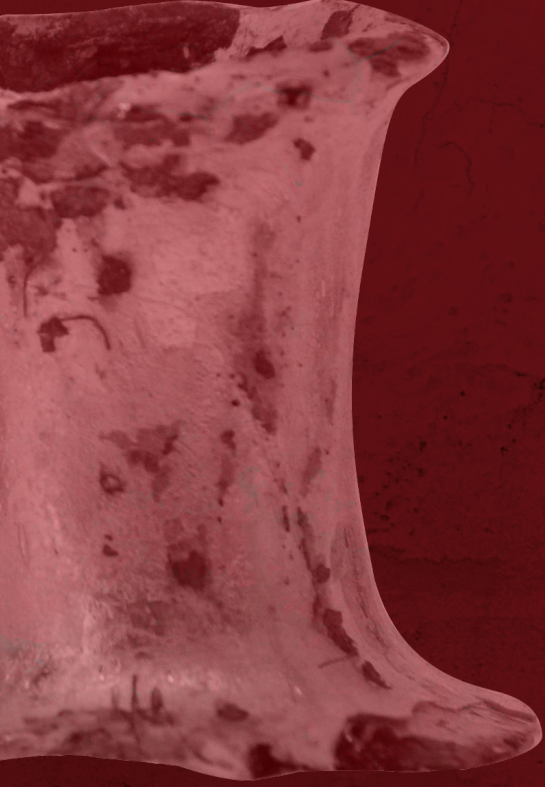

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ / PRESENTATION	IV-VII
MEHMET NURİ ERSOY	
ÖNSÖZ / FOREWORD.....	VIII-XI
AYTAÇ COŞKUN	
ZERZEVAN KALESİ KAZILARININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ THE PAST AND PRESENT OF ZERZEVAN CASTLE EXCAVATIONS AYTAÇ COŞKUN	2-26
ZERZEVAN KALESİ'NDE BULUNAN YENİ ASSUR SİLİNDİR MÜHRÜ A NEW ASSYRIAN CYLINDER SEAL FOUND AT ZERZEVAN A. TUBA ÖKSE	32-41
BENZERSİZ BİR KAYA OYGU YAPILAR KOMPLEKSİ OLARAK ZERZEVAN KALESİ'NDEKİ MITHRAEUM THE MITHRAEUM AT CASTRUM ZERZEVAN AS A UNIQUE COMPLEX OF ROCK HEWN STRUCTURES AYTAÇ COŞKUN - E. DENİZ OĞUZ-KIRCA	46-76
ZERZEVAN KALESİ'NİN İLK ARKEOZOOLJİK ÇALIŞMALAR SONRASI SÜRÜ VE BESİN EKONOMİSİ HERD AND FOOD ECONOMY OF ZERZEVAN CASTLE AFTER THE FIRST ARCHAEOZOOLOGICAL STUDIES CAN YÜMNİ GÜNDEM	82-101
ZERZEVAN KALESİ'NDE BULUNAN AĞIRŞAKLAR VE KALEDE TEKSTİL ÜRETİMİ ÜZERİNE İLK DEĞERLENDİRMELER SPINDLE WHORLS UNEARTHED IN ZERZEVAN CASTLE AND PRELIMINARY EVALUATIONS ON TEXTILE PRODUCTION IN THE CASTLE CÜNEYT ÖZ	108-129
ZERZEVAN KALESİ'NDEKİ TONOZLU SARNICI DESTEKLEYEN OLASI BİR MİNİ SİFON DÜZENEĞİ ÜZERİNE BAŞLANGIÇ DEĞERLENDİRMELERİ PRELIMINARY EVALUATIONS ON THE POSSIBLE FUNCTION OF A MINI SIPHON AIDING THE VAULTED CISTERN OF CASTRUM ZERZEVAN E.DENİZ OĞUZ - KIRCA	134-146
ZERZEVAN KALESİ TONOZLU SARNICI ZERZEVAN CASTLE VAULTED CISTERN EDA KILIÇ YILDIZ	150-181
ZERZEVAN KALESİ CAM BULUNTULARI THE GLASS FINDINGS OF ZERZEVAN CASTLE ELİF HANAR	186-215

ZERZEVAN KALESİ'NDE 2014 – 2018 KAZILARINDA ELE GEÇEN OK UÇLARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME A GENERAL EVALUATION ON ARROWHEADS UNEARTHED DURING 2014 – 2018 EXCAVATIONS IN ZERZEVAN CASTLE FATMA DURMA	220-244
ZERZEVAN KALESİ'NDE YER ALAN KİLİSE YAPISININ SİSMİK RİSK DEĞERLENDİRMESİ SEISMIC RISK ASSESSMENT OF THE CHURCH IN ZERZEVAN CASTLE FELAT DURSUN - VEŞİLE HATUN AKANSEL	248-267
ZERZEVAN KALESİ KAZILARI'NDA BULUNAN GEÇ ROMA DÖNEMİ KANDİLLERİ LATE ROMAN LAMPS FOUND IN ZERZEVAN CASTLE EXCAVATIONS GAMZE HASDEMİR BOZKUŞ	272-303
ZERZEVAN KALESİ ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ: KAYA MEZARLARI ZERZEVAN CASTLE BURIAL CUSTOM: ROCK TOMBS İSMAİL BAYTAK	308-354
ZERZEVAN KİLİSESİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU ÜZERİNE BİR İNCELEME AN INVESTIGATION ON THE ARCHITECTURAL FEATURES AND CURRENT CONDITION OF THE ZERZEVAN CHURCH NESLİHAN DALKILIÇ - ERDAL DİNÇ.....	362-385
MEKANIN FONKSİYONEL KULLANIMI VE KÜLTÜREL COĞRAFİ ÖĞELER AÇISINDAN ZERZEVAN KALESİ (DİYARBAKIR) ZERZEVAN CASTLE (DİYARBAKIR) IN TERMS OF FUNCTIONAL USE OF SPACE AND CULTURAL GEOGRAPHICAL ELEMENTS SABRİ KARADOĞAN	390-405
ZERZEVAN KALESİ GEÇ ROMA VE GEÇ ANTİK DÖNEM MUTFAK KAPLARI ZERZEVAN CASTLE LATE ROMAN AND LATE ANTIQUITY KITCHEN WARE ŞIVAN AYUS - MAHMUT AYDIN.....	410-445
ZERZEVAN KALESİ 2014-2020 DÖNEMİ KAZILARINDA BULUNAN SİKKELER ANCIENT COINS UNEARTHED DURING THE ZERZEVAN CASTLE 2014-2020 PERIOD EXCAVATIONS ZEYNEP ÇİZMELİ ÖĞÜN - FATİH TOUMPAN - EVRİM AKSİN	450-480

ZERZEVAN KALESİ CAM BULUNTULARI
THE GLASS FINDINGS OF ZERZEVAN CASTLE

Elif HANAR

ZERZEVAN KALESİ CAM BULUNTULARI

Elif HANAR*

Özet

Zerzevan Kalesi; Diyarbakır-Mardin karayolunun 45. km'sinde, Çınar ilçesine 13 km, Demirölçek Köyü'ne 1 km. mesafede, yol seviyesinden 124 m yükseklikte yaklaşık olarak 60 dönümlük bir alanı kaplayan kayalık bir tepe üzerinde bulunur. Kaleyi ekonomik, siyasi, stratejik açıdan her zaman önemini koruyan ve konumu itibarıyla bütün vadiye hakim, antik ticaret yolu üzerinde geniş bir alanı kontrol altında tutan bir Roma sınır garnizonu olarak tanımlayabiliriz. Roma Dönemi'nde üfleme tekniğinin keşfi ile beraber, Roma kültürünün hakim olduğu tüm yerleşim alanlarında gündelik kullanıma hitap eden cam malzemelerin üretiminin popüler bir endüstriye dönüştüğü bilinir. Roma'nın doğudaki en uç sınırında bulunan Zerzevan Kalesi, bu endüstrinin bulguların izlendiği önemli bir merkezdir. Zerzevan Kalesi 2014-2020 kazı çalışmaları sırasında, yerleşim alanlarının farklı noktalarında gerek gündelik eşya formları gerekse de aksesuar olarak işlevlendirildiği düşünülen çok sayıda cam materyal ele geçmiştir. Tespiti yapılan bu materyaller unguentarium, kase, kadeh, kandil ve bilezik parçaları şeklindedir. Bu çalışma ile Zerzevan Kalesi 2014-2020 yılı kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan cam materyallerin ilk bilimsel verilerine ulaşmak amaçlanmıştır. Zerzevan Kalesi kazı verileri ve yaptığımız kaynak araştırması sırasında tespit edilen paralel örnekler Zerzevan Kalesi cam buluntularını tipolojik ve kronolojik olarak değerlendirmemize yardımcı olmuş, bu buluntuların Roma ve Geç Roma dönemlerinde üretilen cam kap formlarını ve aksesuarlarını içerdiği sonucunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Cam, Diyarbakır, Roma, Zerzevan Kalesi

* Dr.Öğr.Üyesi Elif HANAR, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, elifhanar@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000 0003 3458 529

THE GLASS FINDINGS OF ZERZEVAN CASTLE

Abstract

Zerzevan Castle is located at the 45th km of Diyarbakır-Mardin highway, 13 km from Çınar district and 1 km from Demirölçek Village, on a rocky hill covering an area of approximately 60 decares at an altitude of 124 m above the road level. We can define the Zerzevan Castle as a significant military settlement located on the easternmost border of Rome or a Roman border garrison. It always kept its importance economically, politically and strategically, dominated the entire valley due to its location, and controlled a large area on the ancient trade route. As it is known, with the discovery of the blowing technique in the Roman Period, the production of glass vessels for daily use spread in all residential areas dominated by Roman culture, become a popular industry. Zerzevan Castle, located on the easternmost border of Rome, is an important center where the findings of this industry are followed. During the 2014-2020 excavations of Zerzevan Castle, a large number of glass materials were found at different points of the settlement areas. These materials are thought to be functional as both everyday objects and accessories. Among the materials found, the samples that give precise profiles are pieces of unguentarium, bowls, goblets, oil lamps and bracelets. This study aims to reach the first scientific data on glass materials unearthed during the 2014-2020 excavations of Zerzevan Castle. The excavation data and the parallel samples found during our resource research helped evaluate the glass finds typologically and chronologically. This evaluation revealed that the findings are comprised of glass vessel forms and accessories produced during the Roman and Late Roman periods.

Keywords: Archaeology, Diyarbakır, Glass, Rome, Zerzevan Castle

* Asst.Prof.Dr. Elif HANAR, Mardin Artuklu University, Faculty of Literature, Department of Archaeology, elifhanar@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000 0003 3458 529

ZERZEVAN KALESİ

Antik dönem insanların yaşam alanı seçiminde önceliklerinin ve tercihlerinin her çağın özelliğine göre değiştiğini, bu öncelik ve tercihlerin bazen ulaşım, bazen savunma ve gözetleme gibi askeri nedenlere, bazen de ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı olarak şekillendiğini görmekteyiz. Tarihin ilk çağlarından itibaren "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan Mezopotamya'nın kuzey bölümünde Anadolu, Asya, Avrupa, Kafkaslar ve Akdeniz ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması, Diyarbakır kentini stratejik açıdan önemli bir merkez olma özelliğini sürdürmesine katkıda bulunmuştur. Coğrafi konumundan dolayı oldukça verimli topraklara sahip olan ve ana ulaşım yollarının kavşağında yer alan Diyarbakır kentini, pek çok medeniyetin izlerinin tespit edildiği önemli bir merkez olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca yapılan araştırmalar Diyarbakır kentini de bünyesinde barındıran Yukarı Dicle Havzası'nın, önemli yolların kesiştiği noktada yer alması ve doğal koşulları nedeniyle hem tarih hem de tarih öncesi dönemlerde ilgi odağı haline gelerek farklı dönemlerde önemli yerleşim alanlarını bünyesinde barındırdığını ortaya koymuştur. Bu yerleşim alanlarından biri de Diyarbakır Havzası'nın güney sınırındaki garnizon yerleşmesi olan Zerzevan Kalesi'dir. İnsanoğlunun çevresel faktörlere önemli derecede bağlı olduğu eski dönemlerde, yerleşmelerin konumlarının ve yer seçimlerinin çevresel koşullarından ayrı düşünülmediği açıktır. Mardin-Midyat Platosu ile Diyarbakır Havzası sınırında ve antik kral yolu üzerinde yer alan Zerzevan Kalesi, konumu itibarı ile önemli bir askeri garnizon yerleşim alanıdır. Yerleşimin kurulduğu alan, coğrafi koşulları ve kuruluş amacı göz önüne alındığında Zerzevan Kalesi'nin konumunun akıllıca seçildiği anlaşılmaktadır¹.

Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en uç sınırında yer alan Zerzevan Kalesi; ekonomik, siyasi, stratejik açıdan her zaman önemini koruyan ve konumu itibarıyla bütün vadiye hakim olan, antik ticaret yolu üzerinde geniş bir alanı kontrol altında tutan, stratejik bir Roma sınır garnizonu olarak tanımlanmalıdır. Zerzevan Kalesi, bu coğrafyada hakimiyet kurmaya çalışan

ZERZEVAN CASTLE

The priorities and preferences of the ancient people's living space choices differ according to each age's characteristics. These priorities and preferences are sometimes shaped by transportation, sometimes for military reasons such as defence and surveillance, and sometimes for economic and social reasons. Diyarbakır is located at the intersection of Anatolia, Asia, Europe, the Caucasus and the Mediterranean trade routes in the northern part of Mesopotamia. Between the Tigris and Euphrates rivers, this area has been called the "Fertile Crescent" since the first ages of history and has effected the city to maintain its feature of being a strategically important centre. Due to its geographical location and being at the crossroads of main transportation roads, the city can be defined as very fertile lands and an important centre where the traces of many civilizations have been identified. Besides, many researches have revealed that the Upper Tigris Basin includes it and has become the centre of attention in both historical and prehistoric periods due to its location at the intersection of important roads and its natural conditions. It has also witnessed important settlements in different periods. One of these settlements is the Zerzevan Castle, a garrison settlement on the southern border of the Diyarbakır Basin. It is clear that in ancient times when humankind was highly dependent on environmental factors, the locations of the settlements and their choice of places were not considered separately from their environmental conditions. Zerzevan Castle, located on the border of the Mardin-Midyat Plateau and Diyarbakır Basin and on the ancient king's road, is an important military garrison settlement due to this location. Considering the area where the settlement was established, its geographical conditions and the purpose of its establishment, it can be said that the location of Zerzevan Castle was chosen wisely¹.

The Zerzevan Castle, which is located on the easternmost border of the Roman Empire, should be defined as a strategic Roman border garrison, which always maintained its economic, political and strategic importance and dom-

1 Beysanoğlu 1996, 3-6; Tuncer 1996, 13; Değertekin 2000, 23; Güldoğan 2011, 15; Karadoğan 2015, 3; Karadoğan-Coşkun, 2018, 3; Coşkun 2019, 10.

1 Beysanoğlu 1996, 3-6; Tuncer 1996, 13; Değertekin 2000, 23; Güldoğan 2011, 15; Karadoğan 2015, 3; Karadoğan-Coşkun, 2018, 3; Coşkun 2019, 10.

ve dönemin iki büyük gücü olan Roma ve Parth/ Sasaniler arasında büyük mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda konumu itibari ile stratejik olarak kilit bir noktada bulunan Zerzevan Kalesi'nde sürdürülen çalışmalar, bölgenin Roma Dönemi'nin aydınlanması açısından oldukça önemlidir. Zerzevan Kalesi'nde yer alan mimari kalıntılar ve kazı çalışmalarında ele geçen buluntular, bu yerleşim alanının MS 3. yüzyılda kullanıldığını ortaya koymuştur. Yerleşimin alanını çevreleyen surların ve yerleşim alanındaki yapılarının Anastasios I (MS 491-518) ve Justinianos I (MS 527-565) dönemlerinde bazılarının onararak, bazılarının ise yeniden inşa edilerek son haline getirildiği, MS 639 yılında İslam orduları tarafından bölgenin fethine kadar, Zerzevan Kalesi'ndeki yerleşimin önemini koruduğu bilinmektedir².

ZERZEVAN KALESİ CAM BULUNTULARI

MÖ 2. binde Mezopotamya'da keşfedildiği bilinen camın Mısır'a, Avrupa'ya ve Anadolu'ya ulaştığı, Anadolu'da ise MÖ 1. binden itibaren varlığının bilindiği ve insanlık tarihinin her döneminde karşılaşılan bir malzeme olduğu açıktır. Yaklaşık olarak beş bin yıllık bir geçmişe sahip olan cam, üretildiği ilk zamanlardan günümüze kadarki zaman zarfında, farklı amaçlar için farklı şekillerde kullanılarak insanlık tarihinde önemli bir materyal olmayı başarmıştır. Bu sebeple cam üretimini, coğrafi olarak tüm antik dünyaya yayılan uluslararası kültürel bir olgu olarak değerlendirmek mümkündür³.

Roma Dönemi'nde üfleme tekniğinin keşfi ile beraber, Roma kültürünün hakim olduğu bütün yerleşim alanlarında cam kullanılarak gündelik kullanıma hitap eden kapların, kişisel bakım ürünlerinin muhafaza edildiği kapların ve aksesuar olarak işlevlendirilen malzemelerin üretimi popüler bir endüstriye dönüşmüştür. Roma'nın doğudaki en uç sınırında yer alan ve önemli bir askeri yerleşim alanı olan Zerzevan Kalesi kazı çalışmalarında yerleşim alanlarının farklı noktalarında gerek gündelik eşya formları gerekse de aksesuar olduğu düşünülen çok sayıda cam materyal ele geçmiştir. Tespiti yapılan bu materyaller arasında form veren örnekleri unguentarium, kase, kadeh, kandil ve bilezik parçaları

2 Coşkun, 2017, 91.

3 Spaer 1988, 52.

inated the entire valley due to its location, controlling a large area on the ancient trade route. It caused great struggles between Rome and Parth / Sasanians, who tried to dominate this geography and were the two great powers of the period. In this context, the work carried out here is very important for the enlightenment of the region in the Roman Period. The architectural remains and the findings obtained during the excavations reveal that this settlement area was used in the 3rd century AD. Some of the walls surrounding the settlement and the structures in it were repaired and rebuilt during the reigns of Anastasios I (491-518 AD) and Justinianos I (527-565 AD) during whose reigns the last shape of the castle were given and; moreover, the region kept its importance until the conquest of the area by the Islamic armies in 639 AD².

ZERZEVAN CASTLE GLASS FINDS

Glass was discovered in Mesopotamia in the 2nd millennium BC and reached Egypt, Europe and Anatolia, while it has existed in Anatolia since the 1st millennium BC and is a material encountered in every period of human history. Glass, which has a history of approximately five thousand years, has gained a place as an essential material in the history of humanity by being functionalized in different ways for different purposes from the first time it was produced until today. For this reason, glass production should be considered as an international cultural phenomenon spreading geographically to the entire ancient world³.

With the discovery of the blowing technique in the Roman Period, the production of glass for daily use, personal care products and accessories in all residential areas dominated by Roman culture turned into a popular industry. During the excavations, a large number of glass materials were found at different points of the settlement areas, which are thought to have been functional as both everyday objects and accessories. Among the identified materials, it is possible to group the samples as unguentarium pieces, bowl pieces, goblet pieces, lamp pieces and bracelet pieces. When we consider these

2 Coşkun, 2017, 91.

3 Spaer 1988, 52.

şeklinde gruplandırabiliriz. Bu buluntuları üretim tekniği bazında ele aldığımızda; cam kapların serbest üfleme tekniği ve kalıba üfleme tekniği ile üretilip aletle şekillendirildiği, bileziklerin ise cam hamurundan koparılıp biçimlendirilen cam çubuklarının bazen döndürülerek bazen de düz olarak şekillendirildikten sonra bezendiği anlaşılmaktadır. Tespiti yapılan cam materyallerin tamamının farklı renklerde olduğu gözlenmiştir. Antik dönemlerde cam hamurunu renklendirmek ve farklı renklerde cam materyaller üretebilmek için cam hamuruna bazı metaller eklenmekteydi. Cam hamuruna sarı rengini vermek için gümüş metali, yeşil rengini vermek için bakır metali, yeşil, sarı ve kahverengi renklerini vermek için demir metali, sarımsı yeşil rengini vermek için krom metali, kobalt mavi ve mor renklerini vermek için kobalt metali, saydam renkleri vermek için ise kurşun metali kullanılmaktaydı⁴. Zerzevan Kalesi'nde saptanan cam buluntuların yeşil, yeşilimsi, yeşil turkuaz, sarımsı yeşil, kobalt mavi, sarı, mor, opak siyah ve kahverengi renklerinde üretildikleri gözlenmiştir. Bu durum Zerzevan Kalesi cam buluntularına üretim aşamasında gümüş, bakır, demir, krom, kobalt ve kurşun gibi metallerin eklendiğini ve bu şekilde farklı renklerde cam materyal üretiminin sağlandığını göstermektedir. Zerzevan Kalesi cam buluntularının neredeyse tamamında irizasyon olarak adlandırılan bir aşınma tabakası da mevcuttur.

Unguentarium ve Şişe Parçaları

Roma İmparatorluğu'nun tamamında özellikle Erken İmparatorluk Dönemi'nde üretilen camların en yaygın türlerinden biri olan unguentariumlar, Suriye ve Filistin'deki birçok farklı atölyede üretilen çok çeşitliliğin temsili niteliğindedir⁵. Ortasında bir şişkinliğe sahip küçük boru şeklindeki kaba bir çeşit kap olan unguentariumların⁶, hangi kap formundan geliştiği kesin bir şekilde bilinmese de MÖ 4. yüzyılın sonlarına kadar mezar hediyesi olarak kullanılan bodur lekythosların devamı olarak ortaya çıktıkları düşünülmektedir. Unguentariumlar, Hellenistik Dönem'in başlarından (MÖ 4. yüzyıl) Geç Roma Dönemi'ne

4 Harden 1969, 60; Özgümüş 2000, 4; Canav 1984, 2; Öztürk 2013, 21-22; Tait 1991, 21; Weinberg-McC-
lellan 1992, 16; Honey 1945, 3; Davison 1989, 76-77;
Biser 1899, 116-122; Lightfoot 2007, 13.

5 Hayes 1975, 42.

6 Saltuk 1997, 187.

finds based on production technique, it is understood that glass vessels were produced with the free-blowing technique and mould blowing technique and then shaped with a tool, while the bracelets were shaped and decorated with rotated and flat glass rods, which were cut from glass dough.

It was observed that all the glass materials detected were in different colours. In ancient times, some metals were added to frit to colour it and produce different colours of glass materials. Silver metal is added to give the frit yellow colour, copper metal is added to give the green colour, iron metal is added to give green, yellow and brown colours, chrome metal is added to give yellowish green, cobalt metal is added to give cobalt blue and purple colours, and lead metal is added to give transparent colours⁴. The glass finds found in Zerzevan Castle were produced in green, greenish, green turquoise, yellowish-green, cobalt blue, yellow, purple, opaque black and brown colours. This shows that metals such as silver, copper, iron, chromium, cobalt and lead were added to the glass materials of the Zerzevan Castle during the production process, thus enabling the production of glass materials in different colours. Almost all the glass finds found in the Zerzevan Castle have a wear layer called irisation.

Unguentarium and Bottle Pieces

Unguentariums, one of the most common types of glass produced throughout the Roman Empire, especially in the Early Imperial Period, represent the diversity produced in many different workshops in Syria and Palestine⁵. The unguentariums are a small tubular type of container with a bulge in the middle, are thought to have emerged as the continuation of the dwarf lekythos, which were used as burial gifts until the end of the 4th century BC. However, it is not known precisely from which vessel form they developed. Unguentariums were produced and used widely in different geographies from the beginning of the Hellenistic Period (4th century BC) to the Late Roman Period (7th century

4 Harden 1969, 60; Özgümüş 2000, 4; Canav 1984, 2; Öztürk 2013, 21-22; Tait 1991, 21; Weinberg-McC-
lellan 1992, 16; Honey 1945, 3; Davison 1989, 76-77;
Biser 1899, 116-122; Lightfoot 2007, 13.

5 Hayes 1975, 42.

(MS 7. yüzyıl) kadar farklı coğrafyalarda yaygın olarak ve genelde mezar hediyesi olarak farklı formlarda üretilip kullanılmıştır⁷. Küçük parfüm ve merhem kabı olarak kullanıldığı düşünülen küresel gövdeli ve küçük boyutlu şişelerin ise Suriye ve Filistin bölgelerindeki çalışmalarda ortaya çıkarılan camlar arasında sıkça karşılaşılan bir form olduğu bilinmektedir⁸.

Zerzevan Kalesi 2016, 2017, 2019 yılı kazı çalışmaları sırasında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmı, T yapısı ve S yapısından unguentarium ve şişe formu veren cam kap parçaları tespit edilmiştir. Ağız kenarı, boyun kısmı ve kısmen omuz kısmı korunan bu cam kap parçalarının tamamı serbest üfleme tekniği ile birbirinden farklı renklerde üretilip aletle şekillendirilmiştir. Ele geçen unguentarium ve şişe parçalarının ağız kenarlarının yapısı, boyun kısımları ve omuz kısımlarına ait detay veren bölümler bu kapların üretilmiş oldukları zaman aralığı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Zerzevan Kalesi 2017 yılı kazılarında T yapısında, küresel gövdeli bir şişeye ait olduğunu düşündüğümüz bir cam kap parçası (Figür 1/A) tespit edilmiştir. Bu şişenin, dışa çekilip içe katlandıktan sonra kısmen yuvarlatılmış ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu ve küresel gövdeli olduğu anlaşılmaktadır. MS 2. yüzyıl üretimi olan küresel gövdeli şişe örneklerini⁹ Zerzevan örneği ile karşılaştırdığımızda, özellikle ağız kenarı yapısı ve form olarak benzer yapıda oldukları sonucuna varılmıştır. Bu durum, Zerzevan Kalesi 2017 yılı kazılarında T yapısından ele geçen küresel gövdeli şişe parçasının MS 2. yüzyıldan köken aldığı ortaya koymaktadır.

Zerzevan Kalesi 2019 yılı kazılarında T yapısında, küresel gövdeli bir unguentariuma ait olduğunu düşündüğümüz cam kap parçası (Figür 1/B) saptanmıştır. Bu unguentarium parçasının form olarak, dışa çekilip içe katlandıktan sonra yuvarlatılmış ağız kenarlı, uzun silindirik boyunlu ve küresel gövdeli olduğu düşünülmektedir. MS 3-4. yüzyıl üretimi olan küresel gövdeli unguentarium örneklerini¹⁰ Zerzevan örneği ile

AD) and different forms as grave gifts in general⁶. The spherical body and small-sized bottles, which are thought to have been used as small perfume and ointment containers, are a form frequently seen among the glasses uncovered in the studies in Syria and Palestine⁷.

During the excavations at Zerzevan Castle 2016, 2017, 2019, fragments of glass vessels that form an unguentarium and bottle form in the T-structure and S-structure in the northern part of Mithras Temple were found. All of these glass vessel pieces, whose rim, neck and partly shoulder are protected, were produced in different colours with free blowing technique and shaped with a tool. The details of the unguentarium and the structure of the rim, the neck and shoulder parts of the unguentarium and the bottle fragments provide important clues about the time these glass containers were produced.

During the 2017 excavations at Zerzevan Castle, a glass vessel fragment (Figure 1/A), which we think belongs to a spherical body bottle, was found in the T structure. This bottle has a partially rounded rim, a short cylindrical neck and a spherical body after being pulled out and folded inside. When we compare the spherical body bottle samples produced in the 2nd century AD⁸ with the example of Zerzevan, it is concluded that they are similar in shape and form to the rim. This reveals that the spherical body bottle fragment unearthed from the T structure during the 2017 excavations of the Zerzevan Castle dates from the 2nd century AD.

During the 2019 excavations at Zerzevan Castle, a glass vessel fragment (Figure 1/B), which we believe belongs to a spherical body unguentarium, was found in the T structure. This unguentarium piece is thought to have a rounded rim, a long cylindrical neck and a spherical body after being pulled out and folded in. When we compare the spherical body of unguentarium samples produced in the 3rd - 4th centuries AD⁹ with the sample of Zerzevan, especially the rim

7 Aslan-Dürdane 2013, 53.

8 Gürler 2000, 115.

9 Meyer 1992, PL.9/185; Barkoczi 1988, Taf.XXIII/286.

10 Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.764; Lightfoot 2017, Cat.438; Isigns 1957, Form 26-a; Atilla-Gürler 2008, Cat.28.

6 Aslan-Dürdane 2013, 53.

7 Gürler 2000, 115.

8 Meyer 1992, PL.9/185; Barkoczi 1988, Taf.XXIII/286.

9 Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.764; Lightfoot 2017, Cat.438; Isigns 1957, Form 26-a; Atilla-Gürler 2008, Cat.28.

karşılaştığımızda; özellikle ağız kenarı yapısı, silindirik boyun kısmının uzunluğu ve kısmen omuz kısmı form olarak bu kapların benzer yapıda olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Zerzevan Kalesi 2019 yılı kazı çalışmaları sırasında T yapısında bulunan küresel gövdeli unguentarium parçasının MS 3-4. yüzyıl üretimi olduğu düşünülmektedir.

Zerzevan Kalesi 2017 yılı kazılarında T yapısında, küresel gövdeli şişe olarak değerlendirilebileceğimiz üç adet cam kap parçası (Figür 1/C-E) bulunmuştur. Bu küresel gövdeli şişe parçaları dışa çekilip içe katlandıktan sonra yuvarlatılmış ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu ve küresel gövdeli bir forma sahiptir. MS 4. yüzyıl üretimi olan küresel gövdeli şişe örnekleri¹¹ ile Zerzevan örneklerinin; ağız kenarlarının yapısı, kısa ve silindirik boyun kısımları ile küresel gövdeye sahip olduklarını gösteren omuz kısımları form olarak paralel olduklarını ortaya koyan önemli detaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu paralellik, Zerzevan Kalesi 2017 yılı kazılarında T yapısında saptanan küresel gövdeli şişe parçalarının MS 4. yüzyıl örnekleri ile çağdaş oldukları sonucunu ortaya koymaktadır.

Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazılarında S yapısında, şişe olarak tanımlayabileceğimiz cam kap parçası (Figür 1/F) ele geçmiştir. Bu parçası kısmen kalın cidarlı, hafif yuvarlatılmış düz ağız kenarlı, gövdeye doğru daralan konik boyunlu ve ovalimsi gövdeli bir forma sahiptir. MS 4. yüzyıl üretimi olan şişe örnekleri¹² ile Zerzevan örneği ağız kenarı, boyun kısmı, ovalimsi gövdeye sahip olduğunu gösteren omuz kısmı detayı bakımından benzerdir. Söz konusu benzerlik, Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazılarında S yapısında ortaya çıkarılan şişe parçasının MS 4. yüzyılda üretimi olduğunu gösterir.

structure, the length of the cylindrical neck part and the shoulder part should be considered as important details showing that they are similar in form. In this context, the spherical body unguentarium piece found in the T structure during the 2019 excavations of Zerzevan Castle is thought to be the production of the 3rd - 4th centuries AD.

During the 2017 excavations at Zerzevan Castle, three glass vessel fragments (Figure 1/C-E), which can be regarded as a spherical bodied bottle, were found in the T structure. These spherical body bottle parts have a rounded rim, short cylindrical neck and a spherical body form after being pulled out and folded inside. The spherical body bottle samples produced in the 4th century AD¹⁰ and the Zerzevan samples have important details. These details reveal that they are parallel in form when we compare the structure of the rims, the short and cylindrical neck parts and the shoulders, which show that they have a spherical body. This parallelity reveals that the spherical body bottle fragments found in the T structure during the 2017 excavations of the Zerzevan Castle belong to the same period as the 4th century AD samples.

During the 2016 excavations at Zerzevan Castle, a piece of glass vessel (Figure 1/F), which we can describe as a bottle, was unearthed in the S structure. This bottle piece has a form with a partially thick wall, a slightly rounded flat rim, a conical neck narrowing towards the body and an oval-shaped body. Bottle samples produced in the 4th century AD¹¹ and the sample of Zerzevan are similar in detail. This similarity is based on the rim, neck, and shoulder part showing that the sample has an oval-like body and shows that the bottle fragment unearthed in the S structure during the 2016 excavations of the Zerzevan Castle was produced in the 4th century AD.

11 Papanikola-Bakirtze 2002, Fig. 471/646; Lightfoot 2017, Cat.415; Atilla-Gürler 2008, Cat.23; Isigns 1957, Form 26-a; Saldern 1980, PL.10/200.

12 Isigns 1957, Form 104-B; Lightfoot-Arslan 1992, Res.121; Öztürk 2013, Res.27; Papanikola-Bakirtze 2002, Res.643; Gürler 2000, Res.132; Oliver 1980, Res.49; Olcay 2001, Fig.15. No.27; Hanar, 2018, Cat.441; Barkoczi 1966, Taf.LXI/269-274; Canav 1985, Fig.81;Saldern 1962, PL. 6/11; Meyer 1988, Fig.11/F; Israeli 2008, Fig.231; Atilla-Gürler 2008, Cat.248; Lightfoot 2017, Cat.197; Weinberg-Stern 2009, PL.22/235.

10 Papanikola-Bakirtze 2002, Fig. 471/646; Lightfoot 2017, Cat.415; Atilla-Gürler 2008, Cat.23; Isigns 1957, Form 26-a; Saldern 1980, PL.10/200.

11 Isigns 1957, Form 104-B; Lightfoot-Arslan 1992, Res.121; Öztürk 2013, Res.27; Papanikola-Bakirtze 2002, Res.643; Gürler 2000, Res.132; Oliver 1980, Res.49; Olcay 2001, Fig.15. No.27; Hanar, 2018, Cat.441; Barkoczi 1966, Taf.LXI/269-274; Canav 1985, Fig.81;Saldern 1962, PL. 6/11; Meyer 1988, Fig.11/F; Israeli 2008, Fig.231; Atilla-Gürler 2008, Cat.248; Lightfoot 2017, Cat.197; Weinberg-Stern 2009, PL.22/235.

Zerzevan Kalesi 2019 yılı kazıları sırasında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmında, küresel gövdeli şişe formunda bir cam kap parçası (Figür 1/G) ele geçmiştir. Küresel gövdeli bu şişe parçası kısmen kalın cidarlı, hafif yuvarlatılmış düz ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu ve küresel gövdeli bir forma sahiptir. MS 3-4. yüzyıl üretimi olan küresel gövdeli şişe örnekleri¹³ ile Zerzevan örneği karşılaştırıldığında; genel anlamda ağız kenarı, boyun kısmı ve gövdeye yapısı olarak birbirleri ile paralel oldukları sonucuna varılmıştır. Bu paralellik, 2019 yılı kazılarında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmında bulunan küresel gövdeli şişe parçasının MS 3-4. yüzyıla tarihlenemize yardımcı olmaktadır.

Zerzevan Kalesi 2017 yılı kazılarında T yapısında, küresel gövdeli şişe olarak değerlendirilebileceğimiz cam kap parçası (Figür 1/H) bulunmuştur. Bu küresel gövdeli şişe parçası yuvarlatılmış geniş ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu ve küresel gövdeli bir forma sahiptir. MS 3-5. yüzyıl üretimi olan küresel gövdeli şişe örnekleri¹⁴ ile Zerzevan örneğinin, özellikle ağız kenarı, silindirik boyun kısmı ve omuz kısmının form olarak benzer yapıda olduğu gözlenmiştir. Bu durum, Zerzevan Kalesi 2017 yılı kazıları sırasında T yapısında saptanan küresel gövdeli şişe parçasının MS 3-5. yüzyıl üretimi olduğunu göstermektedir.

Kase Parçaları

Zerzevan Kalesi kazı çalışmalarında, kalıba üfleme tekniği ve serbest üfleme tekniği ile üretilmiş, kase profili veren farklı formlarda çok sayıda buluntu tespit edilmiştir. Ele geçen buluntuları gövde kısmında bulunan bezeme elemanı bazında değerlendirdiğimizde, kaburgalı kase parçası ve düz kase parçaları şeklinde iki grupta incelenebilir. Düz kase parçalarını ağız kenarı yapısına göre; yivlendirilmiş, yuvarlatılmış, dışa çekilmiş, dışa katlanmış ve düz bırakılmış ağız kenarlı kase parçaları olarak gruplandırılmak mümkün. Söz konusu buluntuların üretim tekniği, bezeme elemanı ve yoğun bir şekilde üretildiği zaman dilimi göz önüne alındığında kaburgalı kase parçasını düz kase parçalarından ayrı değerlendirmek gerekir.

13 Papanikola-Bakirtze 2002, Fig-471/647; Barkoczi 1966, Taf.LXI/269-274; Meyer 1988, Fig.11/E; Gürler 2000, Fig. 129; Lightfoot 2017, Cat.206.

14 Gorin Rosen-Katsnelon 2007, Fig.35/1-2; Barkoczi 1966, Taf.XLVII/116-117.

During the 2019 excavations of the Zerzevan Castle, a spherical body bottle-shaped glass vessel fragment (Figure 1/G) was unearthed in the northern part of the Temple of Mithras. This bottle part with a spherical body has a partially thick wall, slightly rounded flat rim, a short cylindrical neck and a spherical body. When the spherical body bottle samples produced in the 3rd-4th centuries AD¹² and the Zerzevan sample were compared, it was concluded that they were parallel to each other in terms of rim, neck and body structure. This parallelity helps us date the spherical body bottle fragment found in the northern part of the Temple of Mithras during the 2019 excavations to the 3rd and 4th centuries AD.

During the 2017 excavations at Zerzevan Castle, a glass vessel fragment (Figure 1/H), which can be regarded as a spherical body bottle, was found in the T structure. This spherical body bottle part has a wide rounded rim, a short cylindrical neck and a spherical body form. It was observed that the spherical body bottle samples produced in the 3rd – 5th centuries AD¹³ and the Zerzevan sample, especially the rim, cylindrical neck and shoulder, are similar in form. This indicates that the spherical body bottle fragment discovered in the T structure during the 2017 excavations of the Zerzevan Castle was produced in the 3rd- 5th centuries AD.

Bowl Pieces

During the excavations at the Zerzevan Castle, many finds in different forms giving a bowl profile produced by mould-blowing technique and free-blowing technique were found. When we evaluate the finds based on the decoration element on the body, we can divide these finds into two groups as ribbed bowl pieces and plain bowl pieces. It is possible to list the plain bowl pieces according to the rim structure, as the bowl pieces with a grooved rim, a rounded rim, an outward rim, a folded out rim and a flat left rim. Among these finds, it is necessary to distin-

12 Papanikola-Bakirtze 2002, Fig-471/647; Barkoczi 1966, Taf.LXI/269-274; Meyer 1988, Fig.11/E; Gürler 2000, Fig. 129; Lightfoot 2017, Cat.206.

13 Gorin Rosen-Katsnelon 2007, Fig.35/1-2; Barkoczi 1966, Taf.XLVII/116-117.

Kaburgalı kase olarak adlandırılan kap formu, erken Roma İmparatorluk Dönemi camlarının en popüler formlarından biridir. Bu kaseler omuz kısmından aşağı doğru uzanan belirgin ve dikey olarak yönlendirilmiş kaburgalardan oluşan gövde yapısına sahiptir¹⁵. Kaburgalı kaseler seri olarak üretilen ve yaygın olarak bulunan ilk cam kaplardandır. Hellenistik Dönem'in kaburgalı ve düz kase formlarından köken alan ve kalıba üfleme tekniği ile üretilip aletle şekillendirilen bu kaseler, genel olarak MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir¹⁶. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen kaburgalı kaselerin en erken örneklerinin MÖ 1. yüzyılın sonlarında, muhtemelen Suriye-Filistin bölgelerinde ortaya çıktığı düşünülür. Bu kaseler, MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun neredeyse tüm bölgelerinde bol miktarda bulunmuştur¹⁷.

Üfleme tekniği, temel cam üretim tekniği haline geldikten sonra bile kaburgalı kaseler yaygın ve işlevsel bir kap formu olmayı sürdürmüştür. MÖ 1. yüzyılda döküm tekniği ile üretilen kaselere ek olarak kalıba üfleme tekniği ile üretilen kaburgalı kaselerin de üretildiğini ve bunlardan kalıba üfleme tekniği ile üretilen örneklerinden bazılarının kaburgaları birbirine yakın olacak şekilde üretildikleri bilinir. Daha küçük kaselerin gövde kısmında ise birbirinden uzak ve ince kaburgalara yer verildiği görülür. Bu kaseler, Roma İmparatorluğu'nun batı bölgelerinin yanı sıra Doğu Akdeniz'de de bilinen bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸.

Kaburgalı kase formundaki kapların aynı dönemde üretilmiş farklı tipleri birbirinden ayırt edilebilir. Temel farklılıklar omuz çevresinde veya omuzdan başlayıp tabana doğru sivrilen, çıkıntılı ve net bir şekilde belirtilmiş sıg kaburgalar şeklindedir. Bu farklılık kase tiplerinin form ve bezeme gelişiminde mantıksal bir dizilim takip edilip edilmediğini belirlemede yetersiz olsa da ele geçen buluntuların çoğunun MS 1. yüzyıla ait olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bu kaselerin üretiminde çoğunlukla yeşilimsi, mavimsi yeşil, nadiren kahverengi, mavi, mor, am-

guish the ribbed bowl piece from the plain bowl pieces, considering the production technique, decoration element and the time interval it was produced intensively.

The vessel form, called the ribbed bowl, is one of the most popular forms of early Roman Imperial glass. These bowls have a body structure consisting of apparent and vertically oriented ribs extending down from the shoulder¹⁴. Ribbed bowls were one of the first mass-produced and widely available glass vessels. These bowls, originating from the ribbed and plain bowl forms of the Hellenistic Period and produced with the mould-blowing technique and shaped with tools, are generally dated to the second half of the 1st century BC and the first half of the 1st century AD¹⁵. The earliest examples of rib bowls dating to the Roman Imperial Period are thought to have emerged in the late 1st century BC, possibly in the Syrian-Palestinian regions. These bowls were found in abundance in almost all parts of the Roman Empire in the 1st century AD¹⁶.

After the blowing technique became the main glass production technique, ribbed bowls continued to be a common and functional container form. It is known that in the 1st century BC, in addition to bowls produced with the casting technique, ribbed bowls were also produced by the mould-blowing technique. Some of these samples were produced with the ribs close to each other. It is seen that the smaller bowls have thin ribs that are distant from each other on the body. These bowls appear as a type known in the western regions of the Roman Empire as well as in the Eastern Mediterranean¹⁷.

The cups produced in ribbed bowl form and different types of vessels produced at the same period can be distinguished from each other. These are in the form of protruding and clearly defined shallow ribs around the shoulder or starting from the shoulder and tapering towards the base. Although this difference is insufficient to determine whether a logical sequence was followed in the development of the forms

15 Saldern 1980, 11-12.

16 Saldern 1962, 7.

17 Saldern 1980, 11-12.

18 Israeli 2008, 372.

14 Saldern 1980, 11-12.

15 Saldern 1962, 7.

16 Saldern 1980, 11-12.

17 Israeli 2008, 372.

ber, bazen opak beyaz cam bazen de polikrom mozaikler kullanılmıştır¹⁹.

Kaburgalı kaseler Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde daha az örnek tespit edilmiş olmasına rağmen, döküm tekniği ve kalıba üfleme tekniği ile üretilen varyasyonlarının ardından MS 1. yüzyılın ortalarında doğudaki yerleşim alanlarında da popüler hale gelmiştir²⁰. Bu formun MÖ 1. yüzyılın ortalarından MS 2. yüzyılın başlarına kadarki zaman aralığına tarihlenen çok sayıda örneği bulunur. Dolayısıyla form, renk ve üretim tekniği bazında küçük değişikliklerin olduğu bu kase tipi için 125 yıla yayılan bir dönemden söz edilir²¹.

Zerzevan Kalesi 2019 yılı kazı çalışmaları sırasında Mithras Tapınağı'nın kuzeyinde bir adet kaburgalı kase parçası (Figür 2/A) tespit edilmiştir. Bu parçayı form bazında ele aldığımızda, hafif dışa çekik düz ağız kenarlı ve kaburgalı gövde yapısına sahip sığ bir kase olarak tanımlayabiliriz. Tespiti yapılan kaburgalı kase parçasının ince cidarlı oluşu, kalıba üfleme tekniği ile üretilip aletle şekillendirildiğini gösterir. Zerzevan örneğini üretim tekniği, kap formu, bezeme elemanı ve renk bazında kıyaslayabileceğimiz çok sayıda paralel örnek bulunur. Yapılan kaynak araştırması MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ve MS 1. yüzyıla tarihlenen kaburgalı kase örnekleri²² ile Zerzevan Kalesi'nde saptanan kaburgalı kase parçasının üretim tekniği, kap formu, bezeme elemanı ve renk olarak benzer yapıda oldukları sonucunu ortaya koymuştur. Zerzevan örneği MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp MS 1. yüzyıla da içine alan bir zaman aralığından köken almaktadır. Dolayısıyla bu kase'nin Zerzevan Kalesi cam buluntuları arasında en erken döneme tarihlenen buluntu olması itibarıyla ayrı bir öneme sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

19 Saldern 1980, 11-12; Saldern 1962, 7.

20 Lightfoot 2017, 71.

21 Saldern 1962, 7.

22 Oliver 1980, Fig.22; Saldern 1980, PL.2/34; Özgümüş 2000, Res.31-32; Meyer 1992, PL.1/16; Saldern 1962, PL:5/4; Barkoczi 1966, Taf.LXXIII/376-377; Canav 1985, Fig.138; Israeli 2008, Fig.21-22; Gürler 2000, No.90; Weinberg and McClellan 1992 1992, No.90; Kunina 1997, No. 209-211; Lightfoot 2017, Cat.38-39; Oliver 1980, No.28; Özen 2013, Res.2-c; Neuburg 1949, PL.XII/39; Barkoczi 1988, Taf.III/31; Akad-Fıratlı-Kocabaş 1984, Res.35-36.

and decorations of the types, it shows that most of the finds belong to the 1st century AD. Ribbed bowls are usually produced using greenish, bluish-green, rarely brown, blue, purple, amber, sometimes opaque white glass and sometimes polychrome mosaics¹⁸.

Although fewer examples were found in the eastern provinces of the Roman Empire, these ribbed bowls became popular in the eastern settlements in the middle of the 1st century AD, following their variations produced with the casting technique and the mould-blowing technique¹⁹. There are many samples of the ribbed bowl from the middle of the 1st century BC to the beginning of the 2nd century AD. In this context, it is possible to talk about a period of 125 years for this bowl type, where there were small changes on the basis of form, colour and production technique²⁰.

During the 2019 excavations of the Zerzevan Castle, a piece of the ribbed bowl (Figure 2/A) was found in the north of the Mithras Temple. When we consider this piece on the basis of form, we can define it as a shallow bowl with a slightly everted flat rim and ribbed body structure. The thin-walled structure of this ribbed bowl piece shows that it was produced with the mould-blowing technique and shaped with a tool. There are many parallel samples that we can compare to the Zerzevan sample in terms of production technique, vessel form, decoration element and colour. The literary research has revealed that the ribbed bowl samples²¹ dating to the second half of the 1st century BC and the 1st century AD and the ribbed bowl piece found in the Zerzevan Castle are similar in terms of production technique, vessel form, decoration element and colour. In this context,

18 Saldern 1980, 11-12; Saldern 1962, 7.

19 Lightfoot 2017, 71.

20 Saldern 1962, 7.

21 Oliver 1980, Fig.22; Saldern 1980, PL.2/34; Özgümüş 2000, Res.31-32; Meyer 1992, PL.1/16; Saldern 1962, PL:5/4; Barkoczi 1966, Taf.LXXIII/376-377; Canav 1985, Fig.138; Israeli 2008, Fig.21-22; Gürler 2000, No.90; Weinberg and McClellan 1992 1992, No.90; Kunina 1997, No. 209-211; Lightfoot 2017, Cat.38-39; Oliver 1980, No.28; Özen 2013, Res.2-c; Neuburg 1949, PL.XII/39; Barkoczi 1988, Taf.III/31; Akad-Fıratlı-Kocabaş 1984, Res.35-36.

Kase olarak tanımlanan kapların, kase- nin yanı sıra bardak olarak da işlevlendiril- diğini ancak kullanımları ile ilgili net bilgilerin mevcut olmadığını görüyoruz. Birçok kase- nin ağız kenarının işlenmeden düz bırakıldığı, dip kısımlarının genelde yuvarlatıldığı ancak kon- kav dipli olan örneklerinin de olduğu bilinir. Kase olarak kullanılan kapların gövde kısmı ba- zen bezemeli, bazen de bezemesiz bırakılmıştır. Bezemesiz olan kase örnekleri MS 3. yüzyıldan köken almakla beraber MS 4. yüzyılda da yay- gın bir şekilde kullanılmıştır²³.

Zerzevan Kalesi 2016 ve 2019 yılı kazı ça- lışmaları sırasında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmı, Tonozlu Sarnıç'ın kuzey kısmı ve M ya- pısından belirgin bir şekilde kase formu veren cam kap parçaları bulunmuştur. Ağız kenarı ve kısmen gövde kısımları korunan bu buluntuların tamamı serbest üfleme tekniği ile birbirinden farklı renklerde üretilip aletle şekillendirilmiş- tir. Söz konusu kase parçaları ağız kenarlarının yapısına göre; yuvarlatılmış, düz bırakılmış, dışa çekilmiş, dışa katlanmış ve yivlendirilmiş ağız kenarlı kase parçaları şeklinde gruplandırılabilir. Ağız kenarları ve gövde kısımları bu cam kap- ların üretilmiş oldukları dönemler hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazı çalışmaların- da M yapısında yuvarlatılmış ağız kenarlı kase parçası (Figür 2/B) tespit edilmiştir. Kase- nin ağız kenarının dışa çekilip içe katlandıktan sonra etrafı yuvarlatılmıştır. Bu parçayı form bazında ele aldığımızda, yuvarlatılmış ağız kenarlı ve yarı küresel gövdeli bir kase olarak tanımlayabiliriz. MS 1-4. yüzyıla tarihlenen yuvarlatılmış ağız kenarlı ve yarı küresel gövdeli kase örnekleri²⁴ ile Zerzevan Kalesi'nde saptanan kase parçası üretim tekniği ve form olarak karşılaştırıldığın- da benzer yapıda oldukları sonucuna varılır. Bu durum, Zerzevan örneğinin MS 1-4. yüzyıl üreti- mi olduğunu doğrulamaktadır.

Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazılarında M ya- pısında iki adet kase parçası daha (Figür 2/C-

it was concluded that the ribbed bowl fragment of the Zerzevan Castle originated from a period starting from the second half of the 1st century BC to the 1st century AD. Therefore, this bowl is the oldest find dated to the earliest period and has unique importance among others.

We see that the vessels defined as bowls are also functioned as cups as well as bowls, but there is no clear information about their use. It is known that the rim of most of the bowls was left plain without being processed, the bases were generally round, but there were also examples with a concave bottom. The body of the vessels used as bowls was sometimes left with or with- out decoration. It is observed that undecorated bowl samples originated from the 3rd century AD and were widely used in the 4th century AD²².

During the excavations of the Zerzevan Castle in 2016 and 2019, the glass vessel frag- ments that clearly form a bowl were found in the northern part of the Temple of Mithras, the northern part of the Vaulted Cistern and the M structure. All of these glass vessel parts, whose rim and partly body parts are protected, were produced in different colours by free-blowing technique and shaped with a tool. According to the rim structure of the bowl pieces, it is possi- ble to list it as a bowl piece with a rounded rim, a plain left rim, an outward rim, an outward folded rim and a grooved rim. The structure of the rims and body parts of the bowl pieces found give important information about the periods these glass vessels were produced.

During the 2016 excavations at Zerzevan Castle, a rounded rimmed bowl fragment (Fig- ure 2/B) was found in Structure M. It is seen that the rim of the bowl is rounded after the rim is pulled out and folded inside. When we consid- er this piece based on form, we can define it as a bowl with a rounded rim and a semi-spheri- cal body. When we compared the samples of bowls²³ with rounded rims and hemispherical bodies dating to the 1st and 4th centuries AD

23 Isigns 1957, 113-114.

24 Barkoczi 1966, Taf. XXXVIII/27; Meyer 1988, Fig.6/V; Lightfoot 2017, Cat.60; Kunina 1997, No.326; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig.1/4; Oliver 1980, No.133; Akad, Fıratlı-Kocabaş 1984, Res.139; Barkoczi 1988, Taf.VI/62.

22 Isigns 1957, 113-114.

23 Barkoczi 1966, Taf. XXXVIII/27; Meyer 1988, Fig.6/V; Lightfoot 2017, Cat.60; Kunina 1997, No.326; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig.1/4; Oliver 1980, No.133; Akad, Fıratlı-Kocabaş 1984, Res.139; Barkoczi 1988, Taf.VI/62.

D) saptanmıştır. Form olarak Figür 2/C düz ağız kenarlı ve konik gövde yapısına sahip sığ bir kase, Figür 2/D ise dışa çekilmiş ağız kenarlı ve yarı küresel gövdeli bir kase şeklinde tanımlanabilir. MS 3-4. yüzyıla tarihlenen düz ağız kenarlı ve konik gövdeli kase örnekleri²⁵ ile dışa çekilmiş ağız kenarlı ve yarı küresel gövdeli kase örneklerini²⁶ Zerzevan örnekleri ile kıyasladığımızda form bazında yapısal benzerlikler taşıdıkları gözlenir. Bu bağlamda Zerzevan örneklerinin de MS 3-4. yüzyıldan köken aldıkları düşünülmür.

Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazılarında Tonozlu Sarnıç'ın kuzey kısmında düz ağız kenarlı, konik gövdeli kase parçası (Figür 2/E), M yapısında ise dışa katlanmış ağız kenarlı, muhtemelen yarı küresel gövdeli kase parçası (Figür 2/F) bulunmuştur. Zerzevan Kalesi'nde saptanan kase parçalarını ağız kenarlarının yapısına göre karşılaştırabileceğimiz çok sayıda paralel örnek mevcuttur. MS 3-5. yüzyıl üretimi olan düz ağız kenarlı, konik gövdeli kase örnekleri²⁷ ve dışa katlanmış ağız kenarlı, yarı küresel gövdeli kase örnekleri²⁸ ile Zerzevan örneklerinin özellikle ağız kenarları benzer yapıdadır. Bu benzerlik, Zerzevan örneklerinin MS 3-5. yüzyıl üretimi olduklarını ortaya koymaktadır.

Zerzevan Kalesi 2019 yılı kazı çalışmalarında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmında yivlendirilmiş ağız kenarlı ve konik gövdeli kase parçası (Figür 2/G) tespit edilmiştir. Kasenin ağız kenarı dışa çekilip etrafı yuvarlatılmış ardından ince bir cam ipi ile altı sıra şeklinde yivlendirilerek bezen-

with the bowl piece found in the Zerzevan Castle in terms of production technique and form, we concluded that they had a similar structure. This confirms that Zerzevan sample was produced in the 1st and 4th centuries AD.

During the 2016 excavations at the Zerzevan Castle, two more bowl fragments (Figure 2/C-D) were found in Structure M. In terms of form, Figure 2/C can be defined as a shallow bowl with a flat rim and a conical body structure, while Figure 2/D can be defined as a bowl with an everted rim and a hemispherical body. When we compare the bowl pieces found in the Zerzevan Castle with the samples of bowls with flat rims and conical bodies²⁴, and bowls with an external rim and a semi-spherical body²⁵, dated to the 3rd and 4th centuries AD, it has been observed that they have structural similarities on the basis of form. In this context, Zerzevan samples are originated from the 3rd and 4th centuries AD.

During the 2016 excavations at Zerzevan Castle, a flat rimmed, conical body bowl fragment (Figure 2/E) was found in the northern part of the Vaulted Cistern and a folded out rim, possibly hemispherical body bowl fragment (Figure 2/F) was found in the structure M. There are many parallel samples that we can compare the bowl pieces found in the Zerzevan Castle based on the structure of the rim. Especially the rims of the Zerzevan Castle samples are similar to the examples of bowls with flat rims, conical bodies²⁶ and bowls with folded out rims and hemispherical bodies²⁷ produced in the 3rd and 5th centuries

25 Höpken, 2008, Abb.2/20; Meyer 1992, PL.11/249; Meyer 1988, Fig.5/W; Oliver 1980, No.134; Lightfoot 2017, Cat.103; Whitehouse 1997, Fig.152; Kunina 1997, No.323; Weinberg-Stern 2009, PL.20/213; Israeli 2008, Fig.160.

26 Atilla-Gürler 2008, Cat.200; Höpken, 2008, Abb-2/18; Politis 2012, Fig.617; Barkoczi 1966, Taf.XXXLX/29; Meyer 1992, PL. 7/1; Lightfoot 2017, Cat.113; Whitehouse 1997, Fig.96; Kunina 1997, No.324; Isigns 1957, Form 96-A; Lancel 1967, Res.148; Hayes 1975, Res.204; Çömezoglu 2010, Çiz.8, No.35; Meyer 1988, Fig.11/V; Vessberg 1952, PL.1/21; Weinberg-Stern 2009, Res.178; Hanar, 2018, Cat.502.

27 Isigns 1957, Form 81; Meyer 1992, PL.13/305; Gorin Rosen-Katsnelon 2007, Fig.4/3; Whitehouse 1997, Fig.106; Atilla-Gürler 2008, Cat.195; Israeli 2008, Fig.176.

28 Politis 2012, Fig.600; Gorin Rosen-Katsnelon 2007, Fig.2/5.

24 Höpken, 2008, Abb.2/20; Meyer 1992, PL.11/249; Meyer 1988, Fig.5/W; Oliver 1980, No.134; Lightfoot 2017, Cat.103; Whitehouse 1997, Fig.152; Kunina 1997, No.323; Weinberg-Stern 2009, PL.20/213; Israeli 2008, Fig.160.

25 Atilla-Gürler 2008, Cat.200; Höpken, 2008, Abb-2/18; Politis 2012, Fig.617; Barkoczi 1966, Taf.XXXLX/29; Meyer 1992, PL. 7/1; Lightfoot 2017, Cat.113; Whitehouse 1997, Fig.96; Kunina 1997, No.324; Isigns 1957, Form 96-A; Lancel 1967, Res.148; Hayes 1975, Res.204; Çömezoglu 2010, Çiz.8, No.35; Meyer 1988, Fig.11/V; Vessberg 1952, PL.1/21; Weinberg-Stern 2009, Res.178; Hanar, 2018, Cat.502.

26 Isigns 1957, Form 81; Meyer 1992, PL.13/305; Gorin Rosen-Katsnelon 2007, Fig.4/3; Whitehouse 1997, Fig.106; Atilla-Gürler 2008, Cat.195; Israeli 2008, Fig.176.

27 Politis 2012, Fig.600; Gorin Rosen-Katsnelon

miştir. Bu buluntuyu form ve ağız kenarında bulunan yiv bezeme elemanı bazında karşılaştırabileceğimiz çok sayıda paralel örnek bulunur. MS. 6-7. yüzyıla tarihlenen ağız kenarı yivlendirilmiş konik gövdeli kase örnekleri²⁹ ile Zerzevan örneğinin form ve bezeme unsurlarının yapısal olarak paralel oluşu, Zerzevan örneğinin MS. 6-7. yüzyıl üretimi olduğunu gösterir.

Kadeh Parçaları

Kadehlerin Roma Dönemi'nde sadece Akdeniz'e özgü bir kap formu olduğu bilinmektedir. Bu kap formu, Yakındoğu'daki yerleşimlerde yaygın bir şekilde bulunmuştur. Bunların arasında ağız kısmında üç adet halka olan ve muhtemelen kandil olarak bir yerlere asılarak kullanılan türler de vardır³⁰. Kadehler form olarak bir içecek kabından köken almıştır, fakat bu formun kandil olarak kullanımının kökenleri en az MS 4-5. yüzyıllara dayanmaktadır. MS 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Libya'daki bir Mithraic mezarda yer alan resimde içinde yanan gazlı bir fitilden ziyade yanan bir mumun yerleştirildiği kulpsuz bir kadeh taşıyan bir adam betimlemiştir³¹. Kıbrıs'taki yerleşim alanlarında tespit edilen kadehlerin gövde kısmı derindir. Açık yeşil renkli bu örnekler Roma'da bulunan örnekler ile benzer yapıdadır³². Antik dönemlerde kullanılan kadeh formundaki kapların boyutları ve biçimleri hakkında yeterli bilgiler sunan çok sayıda ve çeşitlilikte kadeh parçası bulunmuştur. Geç Roma Dönemi'nde yaygın olarak üretilen bir kap formu olan kadehlerin, genel olarak içecek kabı olarak kullanıldığı düşünülür³³.

Zerzevan Kalesi 2016 ve 2019 yılı kazı çalışmaları sırasında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmı, M yapısı, N yapısı ve S yapısının bulunduğu alanlarda açık bir şekilde kadeh formu veren çok sayıda cam kap parçası bulunmuştur. Gövde ve kaide kısımları korunan bu cam kap parçalarının tamamı serbest üfleme tekniği ile birbirinden farklı renklerde üretilip aletle şekillendirilmiştir. Tespit edilen buluntuları gövde ve kaide parçalarının bir arada korunduğu parçalar

AD. This similarity reveals that bowl fragments were produced in the 3rd and 5th centuries AD.

During the 2019 excavations at Zerzevan Castle, a grooved rimmed and conical bowl fragment (Figure 2/G) was found in the northern part of the Temple of Mithras. It is observed that the rim of the bowl is pulled out and rounded around, and then a thin glass thread is wrapped around the rim in six rows and is decorated by grooving. There are many parallel examples to compare this bowl piece on the basis of its form and the groove decoration element at the rim. It was concluded that the conical bowl samples²⁸ with grooved rims dated to the 6th and 7th centuries AD and the form and decoration features of the Zerzevan sample are structurally parallel. In this context, Zerzevan sample should be dated to the 6th and 7th centuries AD.

Goblet Pieces

Goblets were a vessel form unique to the Mediterranean during the Roman Period. This vessel form has been found widely in settlements in the Near East. Among these, there are also the types that have three rings at the mouth and that are probably hung somewhere as a lamp²⁹. Goblets originated from a beverage cup form, but the use of this form as a lamp has its origins in at least the 4th and 5th centuries AD. The picture in a Mithraic tomb in Libya, dated to the end of the 4th century AD, depicts a man carrying a handleless goblet with a lighted candle rather than a burning gas wick³⁰. The body part of goblets found in residential areas in Cyprus is deep. These light green samples are similar to those found in Rome³¹. A large number and variety of goblet pieces that provide sufficient information about the sizes and shapes of goblet-shaped vessels used in antiquity were found. It is thought that goblets, which were a commonly produced vessel form in the Late Roman Period, were generally used as beverage containers³².

2007, Fig.2/5.

28 Höpken, 2008, Abb-4/39; Politis 2012, Fig. 619; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig.5/2; Israeli 2008, Fig.149.

29 I signs, 1957, 139.

30 Politis 2012, 305-306.

31 I signs, 1957, 140.

32 Saldern, 1980, 53.

29 Höpken, 2008, Abb-4/39; Politis 2012, Fig. 619; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig.5/2; Israeli 2008, Fig.149.

30 I signs, 1957, 139.

31 Politis 2012, 305-306.

32 I signs, 1957, 140.

33 Saldern, 1980, 53.

ve kaide parçaları şeklinde kendi içinde iki gruba ayırabiliriz.

Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazı çalışmaları sırasında N yapısında gövde ve kaide kısmının bir arada korunduğu kadeh parçası tespit edilmiştir (Figür 3/A). Bu kadeh U şeklinde bir gövde yapısına ve çok yüksek olmayan bir kaideye sahiptir. Zerzevan Kalesi 2019 yılı kazı çalışmalarında ise Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmında gövde ve kaide kısmının bir arada korunduğu kadeh parçası tespit edilmiştir (Figür 3/B). Bu kadehin kısmen konik biçimli bir gövde yapısına ve yüksek bir kaideye sahip olduğu gözlenmiştir. Ayrıca 2016 ve 2019 yılı çalışmalarında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmı, M yapısı, N yapısı ve S yapısının bulunduğu alanlarda çok sayıda kadeh kaidesi parçası bulunmuştur (Figür 3/C-i). Söz konusu kadeh parçalarının gövde ve kaide kısımlarının yapısı, bu cam kapların köken aldıkları zaman aralığı hakkında önemli veriler sunmaktadır. MS 4-5. yüzyıla tarihlenen kadeh örnekleri³⁴ ile Zerzevan örneklerini form bazında birbirleri ile karşılaştırdığımızda, bunların yapısal benzerlikler taşıdığı sonucuna varılmıştır. Bu durum, Zerzevan Kalesi 2016 ve 2019 yılı kazı çalışmaları sırasında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmı, M yapısı, N yapısı ve S yapısının bulunduğu alanlarda tespit edilen kadeh parçalarının MS 4-5. yüzyıldan köken aldıkları sonucunu ortaya koymaktadır.

Kandil Parçaları

Herhangi bir yere asılarak işlevlendirilen kandillerde camın malzeme olarak kullanımının kökenleri hala bilinmemektedir. Fakat en eski cam kandillerin Constantin kilise bazilikalarının ortaya çıkışı ile neredeyse aynı dönemlere denk geldiği düşünülür. Antik çağlarda ister Yahudi ister Hristiyan ister Pagan olsun, dinsel nitelikteki bir yapının iç kısmını aydınlatmak için mum ve seramik kandil kullanılmıştır.

During the excavations of the Zerzevan Castle in 2016 and 2019, many glass vessel fragments that clearly form a goblet were found in the northern part of the Temple of Mithras, the M-structure, the N-structure and the S-structure. All of these glass vessel parts, whose body and base parts are protected, are produced in different colours by free-blowing technique and shaped with tools. We can divide the detected finds into two groups as parts in which the body and base parts are preserved together and the base parts.

During the 2016 excavations of the Zerzevan Castle, a piece of goblet in which the body and the base were preserved together was found in the N-structure (Figure 3/A). This goblet has a U-shaped body and a not too high base. During the excavations of the Zerzevan Castle in 2019, the goblet piece whose body and the base part were preserved together was found in the northern part of the Mithras Temple (Figure 3/B). It was observed that this glass had a partially conical shaped body and a high base. In addition, during the 2016 and 2019 excavations, a large number of goblet bases were found in the northern part of the Mithras Temple, in the areas where the M structure, N structure and S structure are located (Figure 3/C-i). The structure of the body and base parts of the glassware parts detected provides important data about the period from which these glass vessels originated. When we compared the goblet samples³³ dating to the 4th and 5th centuries AD and the glass pieces found in the Zerzevan Castle with each other on the basis of form, it was found that they bear structural similarities. These similarities revealed that the goblet pieces found in the northern part of the Temple of Mithras, the M structure, the N structure and the S structure during the excavations of the Zerzevan Castle in 2016 and 2019 originated from the 4th and 5th centuries AD.

34 Israeli 2008, Fig.202-207; Weinberg-Stern 2009, PL.31/355; Saldern 1980, PL.12/314-319-374, PL.13/382; Canav Özgümüş 2009, Fig.11; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig 8/12-13; Özgümüş 2009, PL.2/7.8; Politis 2012, Fig.642-643; Whitehouse 1997, Fig.165; Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.299; Saldern 1962, PL.6/13; Meyer 1988, Fig.9/C-D; Isigns 1957, Form 111; Hayes 1975, Res.382; Oliver 1980, Res.171; Israeli 2008, Res.189; Vessberg 1952, PL.4/17; Mathe-son, 1980, Res.295; Whitehouse, 2001, Fig.617; Hanar, 2018, Cat.510; Hanar, 2021, Fig.3.

33 Israeli 2008, Fig.202-207; Weinberg-Stern 2009, PL.31/355; Saldern 1980, PL.12/314-319-374, PL.13/382; Canav Özgümüş 2009, Fig.11; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig 8/12-13; Özgümüş 2009, PL.2/7.8; Politis 2012, Fig.642-643; Whitehouse 1997, Fig.165; Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.299; Saldern 1962, PL.6/13; Meyer 1988, Fig.9/C-D; Isigns 1957, Form 111; Hayes 1975, Res. 382; Oliver 1980, Res.171; Israeli 2008, Res.189; Vessberg 1952, PL.4/17; Mathe-son, 1980, Res.295; Whitehouse, 2001, Fig.617; Hanar, 2018, Cat.510; Hanar, 2021, Fig.3.

Asılarak işlevlendirilen bir polykandelona³⁵ yerleştirilen saplı cam kandillerin Filistin ve Kıbrıs bölgelerinde, öteki kandil türlerine oranla daha yoğun kullanılmıştır. Birçok kaynakta da belirtildiği üzere Suriye ve Filistin bölgeleri saplı cam kandillerin tespit edildiği alanlardan biri olarak kabul edilir³⁶. Bu tür kandillerin Küçük Asya, Yunanistan, Mısır ve Kıbrıs'ta yaygın olarak kullanıldığı ancak batıdaki yerleşim alanlarına daha az yayıldığı düşünülür³⁷.

Saplı kandil türü, form olarak iki bölümden oluşan bir gövde yapısına sahiptir. Kandilin üst kısmı ağız kenarı dışa çekilmiş kase formunda, alt kısmı ise aşağı doğru uzatılmış sap gibi bir oyuk şeklindedir. Bu kandil tipi Roma dönemlerinin sonlarından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve bu kullanım Geç Roma dönemlerinde de popüler hale gelmiştir³⁸.

Zerzevan Kalesi 2016 yılı kazı çalışmalarında S yapısında dört adet saplı kandil parçası (Figür 4) tespit edilmiştir. Ele geçen buluntular, kandil olarak işlevlendirilen cam kapların sap kısmına ait parçalardır. MS 4-7. yüzyıla tarihlenen saplı kandil örnekleri³⁹ ile Zerzevan örneklerini form olarak kıyaslandığında; bunların benzer yapıda oldukları ve dolayısıyla Zerzevan buluntularının da MS 4-7. yüzyıl üretimi oldukları sonucuna varılır.

Bilezik Parçaları

Antik dönemlerde bilezik olarak üretilen ilk objelerin küçük boyutlu olduğu, boyutların kısa süre içinde farklı şekillere büründüğü ancak küçük boyutlu olanların kullanımının da yaygın bir şekilde sürdürüldüğü bilinir. MS 3-4. yüzyılın başlarında üretilen bileziklerde opak siyah gibi

Lamp Pieces

The origins of using glass as a material in oil lamps that are functioned by hanging anywhere are still unknown. However, the oldest glass lamps are thought to have coincided with the emergence of Constantine church basilicas. In ancient times, candles and ceramic lamps were used to illuminate the interior of a religious building, whether it was Jewish, Christian or Pagan. It is observed that glass lamps with handles placed in a polykandelon³⁴ which is functionalized by hanging are used more frequently in Palestine and Cyprus regions compared to other lamp types. As stated in many literary works, Syria and Palestine regions are considered one of the areas where glass lamps with handles were detected³⁵. It is thought that such lamps are widely used in Asia Minor, Greece, Egypt and Cyprus, but less spread to the western residential areas³⁶.

The type of oil lamp with a handle has a body structure consisting of two parts. The upper part of the lamp is in the form of a bowl with the rim pulled out, and the lower part is in the form of a hollow like a handle extended downwards. This oil lamp type had been widely used since the end of Roman times, and this use also became popular in Late Roman times³⁷.

During the 2016 excavations at the Zerzevan Castle, four oil lamps with handles (Figure 4) were found in the S structure. The finds are pieces of the handle of glass vessels functioning as oil lamps. When we compare the oil lamp samples³⁸ with handles dating to the 4th and 7th centuries AD with the lamp fragments found in the Zerzevan Castle in form, it is concluded that they have a

35 (Üç zincirle asılan, içine cam kandillerin yerleştirildiği halka şeklinde açıklıklara sahip, bakır alaşımından üretilmiş bir aydınlatma armatürü) Papanikola-Bakirtze, 2002, Fig.269, 283.

36 Politis 2012, 297.

37 Politis 2012, 305.

38 Papanikola-Bakirtze, 2002, 283-285.

39 Weinberg-Stern 2009, PL.33/370; Whitehouse 1997, Fig.343; Oliver 1980, No.200-201; Saldern 1980 PL. 23/274,280; Özgümüş 2009, PL.1/3; Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.298; Politis 2012, Fig.612; Canav Özgümüş 2009, Fig.7; Anatonars 2009, PL:11/16; Meyer 1988, Fig.11/J; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig.22/6-7; Israeli 2008, Fig.179.

34 (A lighting fixture made of copper alloy, hanged by three chains, with ring-shaped openings in which glass oil lamps are placed) Papanikola-Bakirtze, 2002, Fig.269, 283.

35 Politis 2012, 297.

36 Politis 2012, 305.

37 Papanikola-Bakirtze, 2002, 283-285.

38 Weinberg-Stern 2009, PL.33/370; Whitehouse 1997, Fig.343; Oliver 1980, No.200-201; Saldern 1980 PL. 23/274,280; Özgümüş 2009, PL.1/3; Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.298; Politis 2012, Fig.612; Canav Özgümüş 2009, Fig.7; Anatonars 2009, PL:11/16; Meyer 1988, Fig.11/J; Gorin Rosen-Katsnelson 2007, Fig.22/6-7; Israeli 2008, Fig.179.

koyu renkler tercih edilmiştir. Repertuarlar sınırlı tutulmuş olsa bile sonraki yüzyıllarda çeşitliliğin arttığı gözlenir. MS 6-7. yüzyıllarda üretilen bileziklerde koyu renklerin yanısıra açık kahverengi, açık yeşil ve koyu mavi gibi renkler de kullanılmıştır. MS 6-7. yüzyıllarda burma bilezik üretimi yaygınlaşmış ve yatay kaburgalara sahip bombeli bilezik örnekleri de üretilmiştir⁴⁰.

Zerzevan Kalesi'nde 2015-2020 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında Mithras Tapınağı'nın kuzey kısmı ve üst alanı, arsenalin kuzeyi, kilisenin doğusu, kaya sunağı, sığınak, A, H, I, J, K, L, M, P ve T yapılarında yürütülen çalışmalarda bilezik profili veren çok sayıda cam buluntu ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen bileziklerin sayıca bol oluşu ve form olarak da çeşitlilik arz etmesi, Zerzevan Kalesi'nde yerel de olsa bir üretim alanının var olabileceğini düşündürür. Fakat bu düşüncemizi destekleyen bir cam üretim atölyesi ya da ham materyal gibi malzemelerin henüz saptanmamış olması, bu durumun bir varsayım olarak kalmasına yol açmaktadır. Zerzevan Kalesi'nde tespit edilen bilezikler yeşil, koyu yeşil, sarımsı yeşil, sarı, turkuaz, opak siyah, kahverengi ve kobalt mavi renklerinde üretilmiştir. Ele geçen buluntuların birçoğunun dairesel kesitli örnekler olduğu, bunların da kendi içinde spiral ve düzgün yüzey kesitli olarak çeşitlendiğini görmekteyiz.

Antik dönem bileziklerin üretiminde kullanılan teknikleri ekli ve eksiz olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Ekli bilezikler, tek renk veya farklı renklerdeki cam ipliklerinin uzatılıp halka biçimine getirildikten sonra cam henüz sıcakken iki ucunun birleştirilmesi ile üretilmiştir⁴¹. Eksiz bileziklerde ise metal bir çubuk yardımıyla alınan cam, metal bir alet ile delindikten sonra çubuktan alınıp tekrar tekrar ısıtılarak istenilen formu alıncaya kadar kendi eksenini etrafında döndürülerek üretilmiştir⁴². Zerzevan örneklerinde saptanan birleştirme noktalarına ait detay veren bölümler, bunların bazılarının ekli bilezikler olduğunu gösterir.

Zerzevan Kalesi buluntularını üretim tekniği bazında değerlendirdiğimizde; ekli ve muhtemelen eksiz olarak, cam hamurundan

similar structure. This shows that the oil lamps with handles unearthed in the S structure during the 2016 excavations of the Zerzevan Castle were produced in the 4th and 7th centuries AD.

Bracelet Pieces

It is known that the first objects produced as bracelets in ancient times were small in size, and the sizes took different shapes in a short time, but the use of small size ones was also widely continued. Dark colours such as opaque black were preferred for the bracelets produced in the 3rd and 4th century AD. Even if the repertoires were limited, it is observed that the diversity increased in the following centuries. Besides dark colours, colours such as light brown, light green and dark blue were used in the bracelets produced in the 6th and 7th centuries AD. In the 6th and 7th centuries AD, the production of twisted bracelets became widespread, and examples of curved bracelets with horizontal ribs were also produced³⁹.

During the excavations at Zerzevan Castle between 2015-2020, many glass finds giving a bracelet profile were found in the northern part and upper area of the Temple of Mithras, the north of the arsenal, the east of the church, the rock altar, the shelter, A, H, I, J, K, L, M, P and T structures. The abundance of the uncovered bracelets and their diversity in form suggest that there may have been a local production area in the Zerzevan Castle. However, materials such as a glass production workshop or raw material have not yet been identified, making this situation an assumption. Bracelets found in the Zerzevan Castle are produced in green, dark green, yellowish-green, yellow, turquoise, opaque black, brown and cobalt blue. We see that most of the finds unearthed are samples with a circular cross-section, and they also vary in spiral and smooth surface cross-section.

We can divide the techniques used in the production of antique period bracelets into two groups as attached and without joints. The attached bracelets are produced by stretching the single-colour or different-coloured glass threads to form a ring and then joining the two ends while the glass is still hot⁴⁰. In seamless bracelets,

40 Spaer 1988, 60.

41 Shindo 2001, 77.

42 Spaer 29888, 52.

39 Spaer 1988, 60.

40 Shindo 2001, 77.

koparıp aletlerle şekillendirilen cam çubukların yuvarlak kesitli, spiral bükümlü, burma, yivli, kaburgalı ve sade olarak tanımlayabileceğimiz farklı türlerde üretildiği anlaşılmaktadır. Burma bileziklerin renkli cam çubukların spiral bir şekilde döndürülmesi ya da metal bir telin etrafında cam çubuklarının döndürülmesi ile üretilmiş olduklarını söylemek mümkündür. Özellikle Zerzevan Kalesi'nde saptanan bilezik parçasının (Figür 7) iç kısmında yer alan metal tel parçası, burma bileziklerin üretim aşamasına ait teknik bir detayı ortaya koyduğu için oldukça önemlidir. Kaburgalı bilezik örneklerinin üretim aşamasında cam çubukların bir alet yardımıyla şekillendirildiği, yivli örneklerin ise cam ipliklerinin birbirinin üstüne getirilerek aletle bastırılması ile şekillendirildiği düşünülmektedir.

Zerzevan Kalesi'nde 2015-2020 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan bilezik parçaları sade bilezik parçaları, kaburgalı bilezik parçaları, yivli bilezik parçaları ve burma bilezik parçaları şeklinde gruplandırılıp değerlendirilmelidir.

İlk grupta yer alan sade bilezik parçaları monokrom ve bezemesiz olarak tanımlanabilir. Bu türdeki bileziklerin MS 3. yüzyılın başlarından köken aldığını ve uzun bir dönem kullanıldığını bilmekteyiz. Kendi içinde yuvarlak kesitli ve yarı dairesel D kesitli olarak alt tiplere ayrılan bu tür bileziklerin, üst kısmı yuvarlatılmış ve düz bırakılmış örnekleri de mevcuttur⁴³. MS 3-8. yüzyıla tarihlenen sade bilezik örnekleri⁴⁴ ile Zerzevan örneklerini (Figür 5) karşılaştırıldığında, benzer yapıda oldukları sonucuna varılmıştır. Bu durum, Zerzevan örneklerinin MS 3-8. yüzyıldan köken aldıkları sonucunu ortaya koyar.

İkinci gruptaki kaburgalı ve yivli bilezik parçalarının yaygın olarak kullanılan tiplerden biri olduğu ve MS 3-4 yüzyıla tarihlenen çok sayıda örneğinin varlığı bilinmektedir. Bu türün çok sayıda yivle bezenmiş farklı renkteki örneklerin Suriye bölgesinde MS 6-7. yüzyıllarda yaygın

on the other hand, the glass, which is taken with the help of a metal rod, is pierced with a metal tool, then it is taken from the rod and heated again and again and produced by rotating it around its own axis until it takes the desired form⁴¹. The sections detailing the joining points found on the bracelet pieces of Zerzevan Castle show that some of these are seamed bracelets.

When we evaluate the Zerzevan Castle finds on the basis of the production technique, it is observed that the attached and possibly seamless glass rods were produced in different types, which we can define as circular, spirally twisted, twisted, grooved, ribbed and plain. It is possible to say that twisted rings were produced by spirally rotating coloured glass rods or by rotating glass rods around a metal wire. Especially, the piece of metal wire inside the bracelet piece (Figure 7) found is very important as it reveals a technical detail of the production phase of the twisted bracelets. It is thought that during the production of ribbed bracelet samples, glass rods were shaped with the help of a tool, while the grooved samples were shaped by pressing the glass threads over each other and pressing them with a tool.

Bracelet pieces unearthed during the excavations carried out in the Zerzevan Castle between 2015 and 2020 should be grouped and evaluated as plain bracelet pieces, ribbed bracelet pieces, grooved bracelet pieces and twisted bracelet pieces.

The plain bracelet pieces in the first group can be described as monochrome and undecorated. It is known that this type of bracelets originated from the beginning of the 3rd century AD and were used for a long time. There are also examples of such bracelets, which are divided into sub-types with circular cross-sections and semi-circular D-sections, with the upper part rounded and left flat⁴². When we compare the plain bracelet samples⁴³ dating to the 3rd and

43 Spaer 1988, 54.

44 Spaer 1988, Type A1, A2-a; Saldern 1980 PL.18/768; Höpken, 2010, PL.9; Canav Özgümiş 2009, Fig.16; Barkoczi 1966, Taf.LXXI/368-369; Canav 1985, Fig.167-169; Lightfoot 2017, Cat.498; Atilla-Gürler 2008, Cat.293-299; Karpuz 2017, Foto.1-2; Hanar, 2021, Fig. 8.

41 Spaer 29888, 52.

42 Spaer 1988, 54.

43 Spaer 1988, Type A1, A2-a; Saldern 1980 PL.18/768; Höpken, 2010, PL.9; Canav Özgümiş 2009, Fig.16; Barkoczi 1966, Taf.LXXI/368-369; Canav 1985, Fig.167-169; Lightfoot 2017, Cat.498; Atilla-Gürler 2008, Cat.293-299; Karpuz 2017, Foto.1-2; Hanar,

olarak üretilmiştir⁴⁵. MS 3-7. yüzyıla tarihlenen kaburgalı bilezik örnekleri⁴⁶ ile yivli bilezik örnekleri⁴⁷ Zerzevan Kalesi'nde saptanan kaburgalı (Figür 6/A) ve yivli (Figür 6/B-G) bilezik parçaları ile karşılaştırıldığında, bu bileziklerin form ve bezeme elemanlarının paralel oldukları gözlenmiştir. Bu bağlamda, Zerzevan örnekleri de MS 3-7. yüzyıl üretimi olmalıdır.

Üçüncü gruptaki spiral bükümlü burma bileziklerin yuvarlak kesitli olduğu, iki ucunun birleştirildiği, bu birleştirme noktalarının ise genellikle belirgin bir biçimde fark edilebilir durumda olduğu gözlenir. Uzun bir dönem boyunca yaygın bir şekilde üretilen bu tipin kendi içinde yoğun burmalı, hafif burmalı ve iki zıt renkli cam çubuğu ile üretilen örnekleri mevcuttur⁴⁸. Zerzevan Kalesi'nde ele geçen spiral bükümlü burma bilezik parçalarını (Figür 7) form ve bezeme elemanı bazında karşılaştırabileceğimiz çok sayıda paralel örnek bulunmaktadır. MS 4-7. yüzyıla tarihlenen spiral bükümlü burma bilezik örnekleri⁴⁹ ile Zerzevan örneklerinin yapısal benzerlikler taşıması, bu buluntuların MS 4-7. yüzyıl üretimi olduklarını gösterir.

Sonuç

Coğrafi konumundan dolayı oldukça verimli topraklara sahip olan ve antik dönemlerdeki temel ulaşım yollarının kavşağında bulunan Diyarbakır kentinde ve çevresindeki birçok merkezde yürütülen kazı çalışmalarında Roma Dönemi cam endüstrinin bir parçası olarak değerlendirilebileceğimiz çok sayıda cam buluntu tespit edilmiştir. Hiç kuşkusuz Zerzevan Kalesi bu merkezler arasında farklı bir yere sahiptir. Kaledeki kazı çalışmalarında ele geçen cam buluntular, bu endüstrisinin etki alanının Diyarbakır Havzası'nın güney sınırındaki Zerzevan Kalesi'nde yaşayan halklara kadar ulaştığının kanıtıdır. Antik dönem kral yolu güzergahında bulunan

8th centuries AD with the plain bracelet pieces found in the Zerzevan Castle (Figure 5), it is observed that they bear structural similarities. This situation reveals that the plain bracelet pieces uncovered during the excavations of the Zerzevan Castle between 2015 and 2020 originate from the 3rd and 8th centuries AD.

It is known that ribbed and grooved bracelet pieces in the second group are one of the widely used types, and many examples date to the 3rd and 4th centuries AD. It has been found that samples of different colours of this species decorated with many grooves were widely produced in the 6th and 7th centuries AD in the Syrian region. When we compare ribbed bracelet samples⁴⁴ and grooved bracelet samples⁴⁵ dating to the 3rd and 7th centuries AD with the ribbed (Figure 6/A) and grooved (Figure 6/B-G) bracelet pieces found in the Zerzevan Castle, it is concluded that these bracelets are parallel in terms of form and decoration element. This result confirms that the ribbed and grooved bracelet fragments unearthed during the excavations at Zerzevan Castle between 2015 and 2020 were produced in the 3rd and 7th centuries AD.

It is observed that the spiral twisted rings in the third group are of circular cross-section, their two ends are joined, and these joining points are generally clearly noticeable. This type, which was widely produced for a long time, has samples produced with intensely twisted ones, slightly twisted ones and two contrasting coloured glass rods⁴⁶. During the excavations of Zerzevan Castle between 2015 and 2020, many spirally twisted bracelet fragments were found (Figure 7). There are many parallel examples that we can compare these finds based on form and decoration. The structural similarities between the spirally twisted bracelets⁴⁷ and the Zerzevan

45 Spaer 1988, 56-57.

46 Spaer 1988, Type B4-a,b; Saldern 1980 PL. 16/679.

47 Spaer 1988, Type B4-a,b; Karpuz 2017, Foto.3,30.

48 Spaer 1988, 58-59.

49 Spaer 1988, Type C1-a, C1-b, C2; Saldern 1980 PL.18/750; Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.235-236; Höpken 2010, PL.9; Canav Özgümüş 2009, Fig.17; Canav 1985, Fig.155-156; Saldern 1962, PL.7/20; Lightfoot 2017, Cat.494; Atilla-Gürler 2008, Cat.301; Gorin Rosen - Katsnelson 2007; Fig 24/2; Karpuz 2017, Foto.5; Hanar, 2021, Fig.7 .

2021, Fig. 8.

44 Spaer 1988, Type B4-a,b; Saldern 1980 PL. 16/679.

45 Spaer 1988, Type B4-a,b; Karpuz 2017, Foto.3,30.

46 Spaer 1988, 58-59.

47 Spaer 1988, Type C1-a, C1-b, C2; Saldern 1980 PL.18/750; Papanikola-Bakirtze 2002, Fig.235-236; Höpken 2010, PL.9; Canav Özgümüş 2009, Fig.17; Canav 1985, Fig.155-156; Saldern 1962, PL.7/20; Lightfoot 2017, Cat.494; Atilla-Gürler 2008, Cat.301; Gorin Rosen - Katsnelson 2007; Fig 24/2; Karpuz 2017, Foto.5; Hanar, 2021, Fig. 7.

Zerzevan Kalesi'ndeki halklar sosyal yaşamlarında tıp, kozmetik ve aksesuar gibi gündelik ihtiyaçlara hitap eden çok farklı formlarda cam kaplar ve aksesuarlar kullanmıştır. Nitekim ele geçen buluntulardaki çeşitlilik de bunu doğrulamaktadır. Ayrıca Zerzevan Kalesi'nin genel kronolojisi ve yaptığımız kaynak araştırması ile tespiti yapılan paralel örnekler, söz konusu cam buluntuların Roma dönemlerinden köken aldığını ve MS 1-7. yüzyıl cam tipolojisini yansıttığını ortaya koymuştur.

Zerzevan Kalesi camlarının üretim alanlarına yönelik bir tespitin yapılması hem kalede bir üretim atölyesinin varlığının saptanamaması hem de cam üretim alanlarına dair verilerin yetersiz olması nedeniyle mümkün görünmemektedir. Ancak bu camların Zerzevan Kalesi'nin yakınındaki daha büyük bir yerleşim alanından getirilmiş olma ihtimali daha makuldür. Nitekim Diyarbakır Müzesi ve Mardin Müzesi koleksiyonlarında yer alan camların Zerzevan Kalesi cam buluntuları ile benzer yapıdadır ve bu durumu daha iyi açıklamamıza yardımcı olabilir. Zerzevan Kalesi cam buluntularının üretim alanlarının saptanabilmesi için bu camlardan elde edilecek analizlerin bu konuyu netleştirmesi umulabilir. Fakat cam materyalinin geri dönüşümü olan bir materyal olduğu düşünüldüğünde bu durum da mümkün değildir. Çünkü yeniden eritilip yeniden şekillendirildiğini göz önüne aldığımızda analizler yolu ile elde edilecek verilerin camın üretildiği atölyeden ziyade hammadde kaynağını işaret edeceğini unutmamalıyız. Ne yazık ki bu durum üfleme tekniği kullanılarak üretilen camların çoğu için geçerlidir ve bu camlar genellikle Doğu Akdeniz kökenli bölgesel Levant camları olarak tanımlanır. Üfleme tekniği üretilen camların Levant bölgesinin neredeyse tamamında bulunan tipler olduğunu ve bu camların yerel atölyelerde üretilen çok sayıda varyasyonlarının olduğu düşünüldüğünde Zerzevan Kalesi cam buluntularını da köken olarak bu kategoride değerlendirmemiz gerektiği kanaatindeyim.

Castle samples dated to the 4th and 7th centuries AD indicate that these finds were also produced in the 4th and 7th centuries AD.

Conclusion

Due to its geographical location and fertile soils, Diyarbakir city and the centres around it have been junction points for many civilizations and cultures since the prehistoric times. From the excavations carried out in these centres, many glass finds, which we can consider as a part of the Roman Period glass industry, were unearthed. Undoubtedly, Zerzevan Castle has a unique position among these centres. The glass finds from the castle indicate that the peoples living in the Zerzevan Castle on the southern border of the Diyarbakir Basin were affected by this industry. They used glass containers and accessories in very different forms in their social lives, addressing daily needs such as medicine, cosmetics and accessories. As a matter of fact, the diversity in the finds confirms this inference. In addition, the general chronology of Zerzevan Castle and the parallel samples determined by our research revealed that the glass finds in question originated from the Roman periods and reflected the glass typology of the 1st-7th centuries AD.

It does not seem possible to locate the glass production areas in the castle, because the existence of a production workshop has not been determined and the data on them are insufficient. However, it can be inferred that these glasses were brought from a larger settlement near the Zerzevan Castle. As a matter of fact, the glasses in the Diyarbakir Museum and Mardin Museum collections are similar to these glass finds and help us to clarify the unknown points. In order to determine the production areas, the analyses to be obtained from these glasses will hopefully clarify this issue. However, considering that the glass material is a recyclable material, this may not be possible. Because when we consider that it is remelted and reshaped, we should not forget that the data to be obtained through analyses will point to the raw material source rather than the workshop where the glass is produced. Unfortunately, this is true for most of the glass produced using the blown technique, and these glasses are often described as regional Levantine glasses of Eastern Mediterranean ori-

Kaynakça

Akad, Fıratlı - Kocabaş 1984 Y. Akad, N. Fıratlı & H. Kocabaş, Hüseyin Kocabaş *Kolleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*, İstanbul 1984.

Antonaras 2009 A. Antonaras, Old and recent finds of byzantine glass from Northern Greece. *Journal of the Serbian Archaeological Society*, 25, 2009, 83-101.

Aslan - Dürdane 2013 A. Aslan & K. Dürdane, "İstanbul Tarih Öncesi Araştırmaları sırasında Ele Geçen Bir Grup Unguanteriumun Değerlendirilmesi", 7. *Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu*, 2013, 53.

Atila - Gürler 2009 C. Atila & B. Gürler, Bergama Müzesi cam eserleri. BERKSAV-Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, 2009.

Barag 1985 D. Barag, *Roman Glass from Mesopotamia Western Asiatic Glass in the British Museum*, Vol.I, Trustees of the British Museum, London 1985.

Barkóczi 1988 L. Barkóczi, Pannonische Glasfunde in Ungarn (No. 9). Akadémiai kiadó 1988.

Barkoczi 1996 L. Barkoczi, *Antike Glaser, Monumenta Antiquitatis Extra Fines Hungariae Reperta Quae in Museo Artium Hungarico Aliisque Museis et Collectionibus:5 (Bibliotheca Archeologica)*, L'Erma di Bretschneider Rome 1996.

Beysanoğlu 1996 Ş. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi* Ankara 1996.

Biser 1899 B.F. Biser, *Elements of Glass and Glass Making*, Pittsburg 1899.

Canav 1984 Ü. Canav, *Çağlar Boyu Cam İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1984.*

Canav 1985 Ü. Canav, *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul 1985.

Canav Özgümüş 2009 Ü. Canav Özgümüş, Late Roman/Early Byzantine Glass from the Marmaray Rescue Excavations at Sirkeci, Istanbul. *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean*, (Ed. E. Lafli), İzmir, 2009, 17-24.

Coşkun 2017 A.Coşkun, Zerzevan Castle in the light of recent archeological researches. *Anadolu*, (43), 2017, 91-110.

gin. Considering that the glass blown technique is the type found in almost all of the Levant region and that there are many variations of these glasses produced in local workshops, the glass finds of Zerzevan Castle should be considered in this category with respect to its origin.

- Coşkun 2019** A.Coşkun, Zerzevan Kalesi: Roma'nın Sınır Garnizonu. Verlag nicht ermittelbar.
- Cline 1998** E.H. Cline, Roman Glass: Reflections on Cultural Change. *Near Eastern Archeology* Vol.61, No.1, 1998, 67.
- Çömezoğlu 2010** Ö. Çömezoğlu, "Demre Aziz Nikolas Kilisesi'nden Günlük Kullanım İşlevli Cam Eserler", (Ed. S. Doğan, M. Kadiroğlu) Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötügen'e Armağan İstanbul 2010, 136-157.
- Davison 1989** S. Davison, *Conservation and Restoration of Glass*, Cambridge University Press, Great Britain 1989.
- Değertekin 2000** H. Değertekin, *Dünden Bugüne Diyarbakır ve Diyarbakır Surlarının Onarımı 1. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, Ankara 2000.
- Fino 2001** E.V. Fino, Greek and Roman Art. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin New Series* Vol.59, No.1, 2001, 18-24.
- Gorin Rosen - Katsnelson 2007** Y. Gorin-Rosen & N. Katsnelson, Local Glass Production in the Late Roman–Early Byzantine Periods in Light of the Glass Finds from Khirbat el-Ni'ana.'. *Atiqot*, 57, 2007, 73-154.
- Grossmann 2002** R.A. Grossmann, *Ancient Glass a Guide to the Yale Collection*, Yale University Art Gallery, New Haven 2002.
- Güldoğan 2011** V. Güldoğan, *Diyarbakır Tarihi*, Ankara 2011.
- Gürler 2000** B. Gürler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Ankara 2000.
- Hanar 2018** E. Hanar, Diyarbakır Müzesi'ndeki Cam Kaplar. Unpublished PhD thesis University of Atatürk, Erzurum 2018.
- Hanar, 2021** E. Hanar, Mardin Artuklu Üniversitesi-Hırbe Helale Nekropolu Cam Buluntuları (2010, 2011, 2018 Yılı Kazıları). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (71), 401-417.
- Harden 1934** D.B. Harden, The Glass of the Greeks and Romans. *Greece and Rome* Vol.3, No.9, 1934, 140-149.
- Harden 1969** D.B. Harden, Ancient Glass II: Roman. *The Archeological Journal* 126, 1969, 44-77.
- Hayes 1975** J.W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975.
- Honey 1945** W.B. Honey, *Victoria and Albert Museum Glass a Handbook for the Study of Glass Vessels of All Periods on Centuries & a Guide to the Museum Collection*, London 1945.
- Höpken 2008** C. Höpken, Vom Sandkernaryballos Zum Diatretglas: Ausgewählte Glasfunde Vom Düllük Baba Tepesi. *Neue Funde und Forschungen Zwischen Taurus und Euphrat*, (Ed. E.Winter), Bonn 2008, 165-175.
- Ikeda 2003** K. Ikeda, A Study of Core-Formed Glass Vessels Produced in Eighteenth-Dynasty Egypt: A Comparison of the Glass Vessels from Ghurabad and Amarna, *ANNALES Du 16. Congress De l'Association Internationale Pour l'Histoire Du Verre*, 6-9, London 2003.
- Isings 1957** C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Goringen/Djakarta 1957.
- Israeli 1991** Y. Israeli, (ed.), *The Invention of Blowing*, Roman Glass: Two Centuries of Art and Invention, The Society of Antiquaries of London, London 1991.
- Israeli 2008** Y. Israeli, The Glass Vessels. *Archeological Excavations at Caesarea Maritima Areas CC, KK and NN Final Reports*, C. 1, S .7, 2008, s. 363-418.
- Karadoğan 2015** S.Karadoğan, "Yerleşme Etikileri Açısından Diyarbakır Kenti Ve Yakın Çevresinin Doğal Peyzaj Unsurları", (Ed. N. Soyukaya), *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj*, İstanbul, 2015, 1-16.
- Karadoğan - Coşkun 2018** S. Karadoğan ve A. Coşkun, Zerzevan Kalesi Ve Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları, (Ed. İbrahim ÖZCOŞAR, Ali KARAKAŞ, Mustafa ÖZTÜRK Ziya POLAT) Diyarbakır Mekan, Toplum, Ekonomi, İstanbul 2018, 1-15.
- Karpuz 2017**, G. G. Karpuz, Mardin Müzesi'nde Bulunan Bezemesiz Cam Bilezikler Üzerine Bir Değerlendirme/An Evaluation on Undecorated Glass Bracelets in Mardin Museum. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (59), 145-156.
- Kunina 1997** N. Kunina, *Ancient Glass in the Hermitage Collection* ARS Publisher, St Petersburg 1997.

Lancel 1967 S. Lancel, *Verreie Antique de Tivasa*, Paris 1967.

Lightfoot 2007 C.S. Lightfoot, *Ancient Glass in National Museums Scotland*, Edinburgh, 2007.

Lightfoot 2017 C.S. Lightfoot, *The Cesnola Collection of Cypriot Art: Ancient Glass*, New York, 2017.

Lightfoot - Arslan 1992 C.S. Lightfoot and M. Arslan, *Anadolu Antik Camları Yüksel Erimtan Koleksiyonu*, Ankara 1992.

Meyer 1988 C. Meyer, "Glass from the North Theater Byzantine Church, and Soundings at Jerash, Jordan, 1982-1983". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies*, No. 25, Preliminary Reports of ASOR-Sponsored Excavations 1982-85 (1988), 175-222.

Meyer 1992 C. Meyer, Glass from Quseir Al-Qadim and Indian Ocean Trade. *Studies in Ancient Oriental Civilization* No.53, Cap.2, (Ed. Thomas A. Holland&Thomas G. Urban), Chicago 1992.

Matheson 1980 S.B. Matheson, *Ancient Glass in the Yale University Art Gallery*, Yale University Art Gallery, New Haven 1980.

Neuburg 1949 F. Neuburg, *Glass in Antiquity*. Art Trade Press, 1949.

Olcay 2001 Y. Olcay, "Ancient Glass Vessels in Eskişehir Museum", *Anatolian Studies*, Vol.51, 2001, 147-157.

Oliver 1968 Jr.A. Oliver, Millefiori Glass in Classical Antiquity. *JGS* 10, 1968, 47-70.

Özen 2013 S. Özen, Cam Mezar Hediyeilerinin İşlevi. Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu 17-20 Haziran 2010, 15-24.

Özgümüş 2000 Ü. Özgümüş, *Anadolu Camcılığı*, Pera Yayıncılık İstanbul 2000.

Özgümüş 2009 Ü. Özgümüş, Byzantine glass finds in the Roman theater at İznik (Nicaea). *Byzantinische Zeitschrift*, 101(2), 2009, 727-735.

Öztürk 2013 N. Öztürk, *Kars Müzesi Cam Eserleri*, Erzurum 2013.

Papanikola-Bakirtze 2002 D. Papanikola-Bakirtze, "Everyday Life in Byzantium", *Hellenistic Ministry of Culture*, Athens 2002, 378-473.

Politis 2012 K. D. Politis, The Sanctuary of Lot at Deir 'Ain 'Abata in Jordan.. *Christ Is Here! Studies in Biblical and Christian Archaeology in Memory of Michele Piccirillo, OFM*, 2012, 355-79.

Saldern 1962 A. Saldern, Glass from Sardinia. *American Journal of Archaeology*, 66(1), 1962, 5-12.

Saldern 1980 A. Von. Saldern, *Ancient and Byzantine glass from Sardinia. Archeological Exploration of Sardinia. The Corning Museums of Glass*. Cambridge: Harvard University Press, 1980.

Saltuk 1997 S. Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, 3 th ed., İstanbul, İnkilap Yayınevi, 1997.

Shindo 2001, Y. Shindo, The Classification and Chronology of Islamic Glass Bracelets from at-Tur, *Sinai, Cultural Change in the Arab World Senri Ethnological Studies* No.55, 73-100.

Spaer 1988 M. Spaer, "The Pre-Islamic Glass Bracelets of Palestine", *JGS* 30, 1988, 51-61.

Stern 1977 E.M. Stern, *Ancient Glass at the Fondation Custodia (Collection Frits Lugt)*, Utrecht, Paris 1977.

Tait 1991 H. Tait, *Five Thousands Years of Glass*, British 1991.

Tekkök 2013 B. Tekkök (Ed.), *Hellenistik ve Roma Döneminde Seramik ve Cam*, Kaunos/Kbid Toplantıları 2 Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu, Ankara 2013.

Tuncer 1996 O.C. Tuncer, O.C., *Diyarbakır Camileri Mukarnas, Geometri, Orantı* Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 1996.

Vessberg 1952 O. Vessberg, "Roman Glass in Cyprus", *Opuscula Archeologica* VII, 1952, 65-109.

Weinberg - McClellan 1992 G.D. Weinberg, and M.C. McClellan, *Glass Vessels in Ancient Greece*, Archaeological Receipts Fund, Athens 1992.

Weinberg - Stern 2009 G.D. Weinberg, & E.M. Stern, *The Athenian Agora, Vessel Glass* Vol. XXXIV, New Jersey 2009.

Whitehouse 1997 D. Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass I*, New York 1997.

Whitehouse 2001 D. Whitehouse, *Roman Glass in the Corning Museum of Glass II*, New York 2001.

KISALTMALAR/ABBREVIATIONS

ABB	: Resim/Şekil
AD	: Anno Domini
BC	: Before Crist
Cat.	: Katalog
Çev.	: Çeviren
Çiz.	: Çizim
Ed.	: Editör
Fig.	: Figür
Foto.	: Fotoğraf
JGS	: Journal of Glass Studies
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NOS./NO.	: Numara
PL.	: Tablo
Res.	: Resim
S.	: Sayı
Taf.	: Tablo
UCLA	: University Of California
Vol.	: Volume/Sayı

Figürler/ Figures

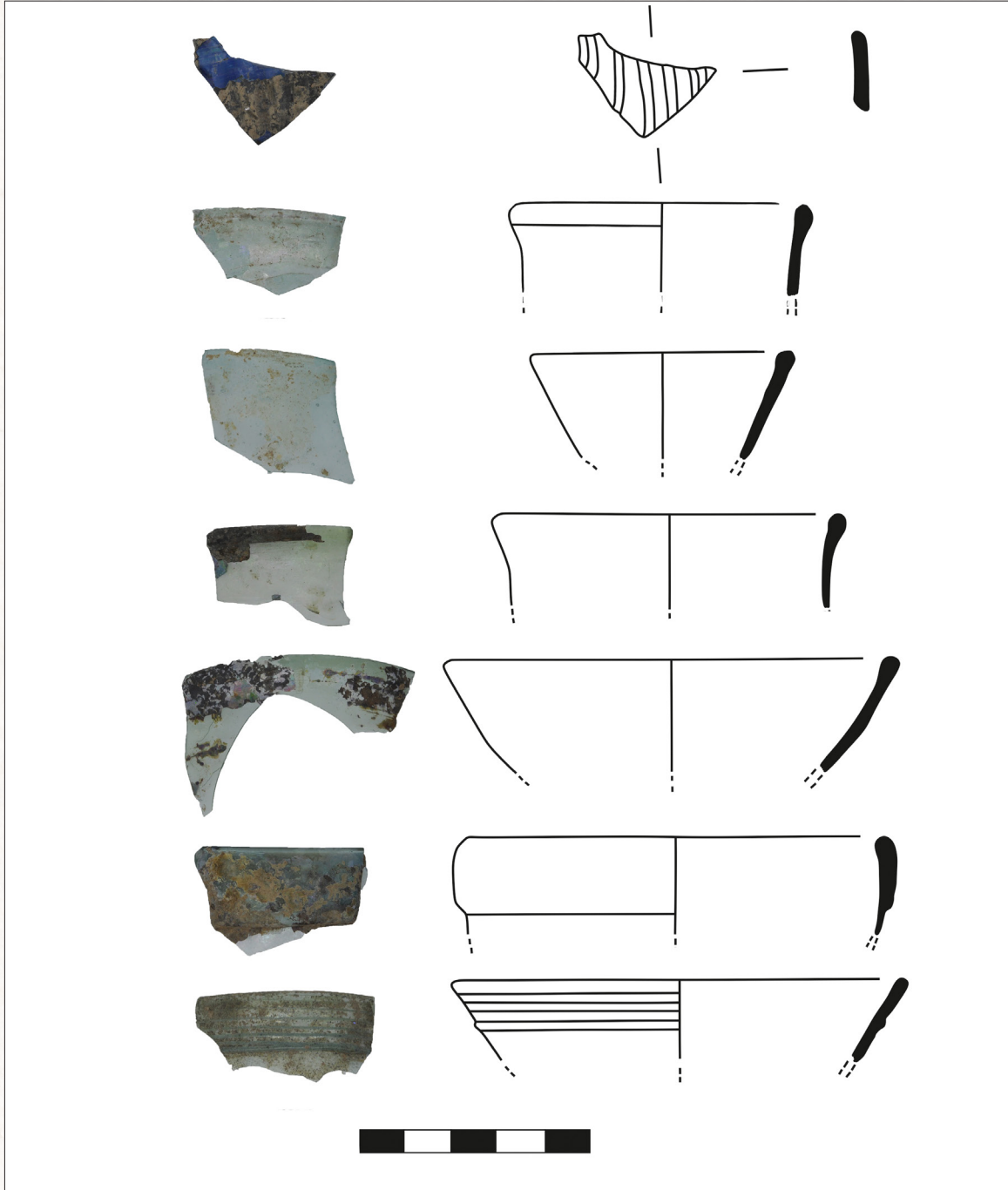

Fig. 2: *Kase parçaları / Bowl pieces*

Fig. 3: Kadeh parçaları / Goblet pieces

Fig. 4: Kandil parçaları / Lamp pieces

Fig. 5: Sade bilezik parçaları / Plain bracelet pieces

Fig. 6: *Kaburgalı ve yivli bilezik parçaları / Ribbed and grooved bracelet pieces*

Fig. 7: *Burma bilezik parçaları / Spirally twisted bracelet pieces*

Roma İmparatorluğunun 700 yıl hüküm sürdüğü Diyarbakır'ın MÖ 69 yılında Roma hâkimiyetine girmesinden, MS 639'da İslam orduları tarafından fethine kadar geçen uzun zaman dilimi ile ilgili bilgilerimiz Zerzevan Kalesi'nde kazı çalışmaları başlayana kadar yeterli değildi ve büyük eksiklikler içermekteydi. Diyarbakır, bu dönemde ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan önemini korumuş, bölgede hâkimiyet kurmak için dönemin iki büyük gücü olan Romalılar ve Parthlar/Sasaniler arasında büyük mücadelelere ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır ili, Çınar ilçesinde yer alan Roma'nın askeri yerleşimi olan ve sınır hattını koruyan Zerzevan Kalesi, bölgenin Asur, Pers, Parth ve özellikle Roma Dönemi'nin aydınlatılması, Mithras gizem kültürünün bilinmezlerine cevap bulması, bununla birlikte bölge turizmini canlandırması açısından önemli bir yere sahiptir.

Our knowledge about the long period of time between the Roman conquest of Diyarbakır in 69 BC, where the Roman Empire ruled for 700 years, and the conquest of the city by the Islamic armies in 639 AD, was insufficient and lacking until the excavations began at Zerzevan Castle. Diyarbakır maintained its economic, political and strategic importance during this period, and witnessed great struggles between the two great powers of the period, the Romans and the Parthians/Sassanids, to establish dominance in the region. Zerzevan Castle, a Roman military settlement located in the Çınar district of Diyarbakır province, which protects the border line, has an important role in terms of illuminating the Assyrian, Persian, Parthian and especially Roman Period of the region, seeking answers to the mysteries of the Mithras cult, and revitalizing the tourism of the region.